

mezinárodní politika

Proměna identity
v mezinárodních vztazích

04 Kulturní války ve střední Evropě 07 Ženské lídrny jako nový fenomén v politice postsovětských zemí? 10 O formování a vývoji ukrajinské identity 12 Proměna identity v mezinárodních vztazích 16 Jazyk a politika 19 Rozhovor s Dagmar Vorlíček 21 Zahalování muslimských žen ve Francii 23 Spory o japonskou národní identitu 26 Klimatická politika a kanadská národní identita 29 Euroskeptické Srbsko s proruským sentimentem 31 Jihoafrická identita včera a dnes 34 Turecká vzdorující demokracie Erika Siegla

2 > 2022

Editorial Vážení čtenáři, aktuální číslo *Mezinárodní politiky* je věnováno proměně chápání identity v mezinárodních vztazích. Jak je naším zvykem, oslovili jsme co nejširší spektrum autorů a autorek, kteří přinášejí nová témata a s nimi i nové úhly pohledu. Mimo jiné se zamýšlíme, zda vyšší počet ženských lídryň ve vysoké politice postsovětských zemí je novým fenoménem, co se ukrývá za hodnotovými spory v kulturních válkách nebo že ropa byla považována za etický a demokratický energetický zdroj úzce spojený s kanadskou identitou. Zároveň nemůžeme nechat stranou i aktuální téma, kterým je ruská agrese na Ukrajině. Přinášíme proto článek o formování ukrajinské identity, jelikož – jak píše Michal Lebduška ve svém článku – *„je nezbytné přestat se dívat Ukrajinu ruskýma očima a oprostit se od ruských narativů, které zcela deformovaly naše představy“*. Tereza Soušková

Analýza: Kulturní války ve střední Evropě: co se skrývá za tzv. hodnotovými spory

Zora Hesová

Kulturní války se v posledních letech staly stále citovanějším pojmem v diagnózách konfliktů současnosti: potraty, historické symboly či vakcíny. Kulturní války jsou silně polarizující politické spory, které nahrazují, vytlačují či přepisují dosud běžnější politický konflikt kolem zdrojů, přerozdělování a programových vizí. Jak se pokusí ukázat tento text, jsou tzv. kulturní války především nástroji určitého druhu politiky rámuující konflikt jako kulturní.

Americké kulturní války

Kulturní války jsou běžně rámovány jako spory mezi liberálním a konzervativním táborem, avšak ideologický rozměr je pouze jednou z jejich charakteristik a v žádném případě jejich vysvětlením. Například v USA jsou tzv. kulturní války příznakem politiky již od osmdesátých let. V roce 1992 označil sociolog J. D. Hunter konflikt mezi sekulárními humanisty a biblickými tradicionalisty jako stěžejní štěpící osu americké politiky. Označovaly totiž tisíce lokálních, a nakonec i federálních sporů o dopady sekularizace a rasové desegregace, které probíhaly od šedesátých let. Šlo v nich zejména o odpor k legalizaci potratů, k desegregaci škol, k veřejnému uznání homosexuality jako legitimního životního stylu, nesený tzv. křesťanským nacionalismem. S nástupem Ronalda Reagana se liberálové a republikáni přeskupují a místo ideologického a sociálního štěpení jedni začínají reprezentovat právě vzdělanější a etnicky heterogenní velká města, druzí etnicky homogenní, dezindustrializovaný a méně vzdělaný „venkov“.

I po 40 letech jsou kulturní války určujícím rysem americké politiky: USA jsou polarizovány ne podle sociálních, ale právě podle kulturních linií. Z americké parlamentní kultury téměř vymizel tzv. *bipartisanship*, tedy schopnost hlasovat podle meritů věci i napříč politickým spektrem. Liberálové a konzervativci jsou dnes natolik oddělené identity, že se zastánci jedné nebo druhé strany neliší jen v ideologických pozicích (názorech na roli státu a trhu), ale i velmi často skrze celý životní styl (v konzumu, náboženské kultuře, v popkulturních referencích, ve zdroji informací), a identita se tedy dědí. Proto hovoříme o kulturních, a ne ideologických válkách.

V Evropě se o kulturních válkách hovoří sotva dvacet let. Nejprve sice v přeneseném smyslu, dnes už se některé aspekty amerických *culture wars* v Evropě silně odrážejí. Souvisí to s tím, jak se do Evropy postupně přenášely tyto tři charakteristiky: politizace hodnotové kontra-revoluce, repolitizace hodnot a symbolů ze strany specializovaných organizací a politických vyzyvatelů a identitární štěpení skrze kulturní rámování.

Spor o hodnoty neboli dědictví šedesátých let

První případy kulturních válek v Evropě v letech 2000 se týkaly legislativy, která měla regulovat etické otázky spojené s rozvojem technologií. Šlo o legalizaci euthanasie, nakládání s kmenovými buňkami a o reprodukční technologie. Odporu proti liberálnímu přístupu se tehdy ujala katolická církev a křesťansko-demokratické strany, které v etických otázkách nacházely své téma poté, co jim všeobecná sekularizace vzala tradiční voličstvo. Šlo zde tedy také o reakci na hodnotový posun směrem k liberalizaci, a o určitou politizaci hodnotových sporů. Americký pojem *culture wars* ale vhodný nebyl. Šlo spíše o legitimní spory vedené v rámci *civilních* debat. Až *militantní* forma hodnotových sporů si zaslouží pojem kulturních válek.

Teprve po roce 2010 se rozšířily spory o mnohem zásadnější dopady sekularizace a tzv. tiché

revoluce šedesátých let, tedy od důrazu na materiální zabezpečení a stabilitu k hodnotám seberealizace a pluralismu. Proti rostoucí toleranci vůči homosexualitě a pokrokům v reprodukčních technikách se zvedl odpor, který se v později ještě rozšířil na potraty a ženská práva. V roce 2012 ve Francii překvapily masové demonstrace proti tehdy legalizovaným stejnopohlavním manželstvím, v roce petice proti potratům *One of us* se skoro dvěma miliony podpisů. Masovou, ale v důsledku neúspěšnou mobilizací potom zopakovaly mnohem úspěšněji východoevropské země, např. v referendech proti rovnému manželství (Chorvatsko, Slovinsko, Slovensko a Rumunsko), a v pokračující mobilizaci proti potratům, která probíhá více či méně masově všude ve střední Evropě (80 000 lidí v Košicích, několik tisíc v Praze či Záhřebu) a v odporu proti „genderu“. Důsledkem mobilizací byla jak plošná blokáde homosexuálních manželství a někde Istanbulské úmluvy, tak i výrazně ztížený přístup k umělému přerušení těhotenství v mnoha zemích střední Evropy, a to i mimo Polsko.

Tato témata spojují dvě věci: téma a aktéři. Prvním je explicitní či implicitní odpor proti důsledkům společenské liberalizace šedesátých let. Snaha o omezení jejich dopadů skrze petice, soudní spory či referenda pro ukotvení konzervativních sociálních norem v legislativě, do jisté míry odrážejí kulturní války americké. I v Evropě se explicitně proti dědictví „globální sexuální revoluce“ a „kultury smrti“ staví náboženské figury, konkrétně katoličtí publicisté jako Gabriele Kuby, resp. oficiální církevní grémia jako biskupské konference. Zatímco pokusy o zvrát hlouběji sekularizované západní Evropě neuspěly, ve východní části EU, kde je odkaz liberalizace šedesátých let slabší a kde si liberalizaci neprošly ani církve, se kulturní války do politické reality propisují více. Ideové zdroje těchto sporů jsou tedy zejména katolické, jsou ovšem formulovány neutrálním, sekulárním jazykem, ve kterém je proti liberalismu pozitivně vykreslována „tradice“. Ideologický obsah určitých kulturních válek připomínající americký vzor je však jen jejich jedním, a pravděpodobně spíše povrchním aspektem.

Repolitizace a rozpad konsenzu

Kulturní války neznamenají totiž jen hodnotové spory, ty jsou v politice běžné, ba žádoucí. Pojem kulturních válek odráží militantní přístup, dělení na my a oni, a tzv. *zero-sum beliefs*, tedy přesvědčení, že společenské vztahy jsou antagonistické a že jedna skupina v nich získává vždy na úkor druhé. Tento přístup ke společenské změně se v posledním desetiletí postupně upevňoval pod tlakem repolitizace řady hodnotových a symbolických otázek, které se již zdály být normativně vyřešeny. Rozlišit lze tři různá bojiště kulturních válek ve střední Evropě, ve kterých se v poslední dekádě antagonisticky politizovaly různé symboly a normy.

V tzv. *politics paměti* došlo pod tlakem národně-konzervativních politiků, ale i občanské společnosti, ke sporům o dědictví komunismu a zejména druhé světové války (odmítání pojmu tzv. polských

táborů, kontroverzní rehabilitace symbolů a po-
stav tzv. Slovenského štátu a Horthyho režimu,
spor o Ferdinanda Peroutku atd.), které rozdělily
společnost. Jedna část považovala pokusy o to,
aby národní zájmy a prestiž diktovaly politiku
a symboly paměti za legitimní, jiná naopak odmítá-
la jak politizaci historie, tak i tendence k re-
vizionismu evropsky sdíleného morálního rámce,
který nepřipouští relativizaci zločinů minulosti.
Rok 2015 a přístup k tzv. uprchlické krizi vedl
k další polarizaci v tzv. *politics identity*. Téma
migrace a islám byly ze strany populistů a médií
systematicky rámovány jako hrozba pro „národní
tradice“ a „západní civilizaci“. Vytváření pocitu
ohrožení a rámování národní identity v opozici
k islámu a také v opozici proti tzv. liberálním
elitám udržovalo islám i migraci ve veřejných roz-
pravách dlouho jako dělicí a mobilizující téma, což
znemožnilo pragmaticky řešit azylovou politiku
a humanitární katastrofu na okrajích Evropy, ale
plošně volebně posílilo populistické politiky.

Tzv. *politics morality* označují obdobnou politi-
zaci liberálních společenských norem (rovného
manželství, práva na umělé přerušování těhoten-
ství a reprodukční asistenci) jako hrozby pro
„tradici hodnoty“. Negativní politizace pojmu
„gender“ a práv vztahových menšin jako vlivu
„liberální diktatury“ bylo na poli politik morality
nejviditelnější. Bez série kampaní a aktivního
přejímání rámování typu „zero-sum“ by totiž sotva
došlo k masovým mobilizacím na téma potratů
a práv žen, ve kterých byly země socialistického
bloku dlouho mnohem liberálnější než západní
Evropa. Ve vztahu k tématům výše uvedených
kulturních válek se ale zase ustanovila pomys-
lná železná opona. Se slabou výjimkou Česka
se bývalé komunistické země a společnosti na
rozdíl od starých zemí EU velmi negativně staví
k islámu, migraci, feminizmu a k právům menšin.

Jedním z faktorů výše nastíněných procesů
politizace je pravděpodobně samotný proces
evropské integrace. Řada legislativních norem
upravujících práva menšin, princip nediskrimina-
ce, či zásady tzv. evropské politiky paměti, byla
přijata automaticky a na základě širokého konsen-
zu o důležitosti ukotvení na Západě. Po vstupu
do EU se tento konsenzus rozpadl a veškerou
legislativu či praxi s dopadem na společenskou
či národní symboliku bylo snadné kritizovat jako
vynucené ze strany Bruselu a „liberálních elit“.

Druhým faktorem takové „zero-sum“ politiza-
ce hodnota norem je ale také narůstající vliv
konzervativní občanské společnosti, přicházející
do střední Evropy ze zahraničí. Otevřenou opozici
proto islámu po roce 2001 připravovala lokální
antiislámská scéna překlady a šířením konspi-
račního slovníku Eurabie a tzv. anti-džihád-
istické literatury ze západní Evropy, resp. z USA.
Odtud přišlo také nepřátelské rámování politiky
podporující práva menšin, resp. práva žen, jako
„genderové ideologie“. Aktivní repolitizace libe-
rálního přístupu k migraci a k sociálním normám
se ujaly profesionalizované monotematické
neziskové organizace, často inspirované právě
americkými kulturními válkami a jejich lobbistický-

mi a neziskovými organizacemi. Konzervativnímu
aktivismu se podařilo přerámovat celou řadu
pojmů: islám jako hrozba, „diktatura menšin“,
„genderová ideologie“ a „právo na život“ jsou
dnes běžnými zkratkami politické komunikace.

Identitární štěpení jako rámování kulturou

Pokud rozšíříme pojem kulturních válek na
všechny polarizující symbolické konflikty, nelze
jim postulovat nějaký společný ideologický
základ. To, co kulturní války spojuje, je forma:
témata dřívějšího konsenzu, který byl označen
za mocensky zabarvený („liberální hegemonie“),
jsou politizována a spory kolem nich definová-
ny jako principiální. O principech a hodnotách
potom nelze vyjednat kompromis. Rámování
určitého tématu jako kulturní válka s sebou nese
militantní přístup, ve kterém se na symbolické
otázky nabízejí jednoduchá řešení (povolit či
zakázat je snazší než reformovat zdravotnictví)
a která vytvářejí dojem dvou zneprátených
táborů, ze kterých může vyhrát jen jeden.

Představa kulturních válek je totiž spjatá s před-
stavou polarizované společnosti. Ani literatura
žádnou stabilní sociologicky podchytitelnou
hodnotovou polarizaci nedokládá. Skutečnost
je ale jiná: lidé jsou dynamičtí a vícerozměrní
a mají různé názory na různé věci. Čas od času
vznikne více či méně trvalý super-polariza-
ce, v momentě, když jedno štěpení převládne.
Už J. D. Hunter tvrdil, že kulturní polarizace
je diskurzivní efekt. Je produktem militantně
nastavených stranických systémů, ve kterých
„kulturní válku“ eskalují vlivné extrémisté. Středo-
evropská zkušenost toto dokládá: kulturní války
jsou nejostřejší tam, kde se pravicová opozice
sjednocuje proti levici či liberálům právě na kul-
turním tématu, nebo tam, kde mezi sebou soupeří
konzervativní pravice o tzv. „křesťanský hlas“.

Kulturní války jsou tak nástrojem politického
boje, který ale v delším horizontu proměňuje jeho
povahu. Kulturní války jsou úspěšné tehdy, když
odráží reálnou, ale dosud politicky neartikulo-
vanou nespokojenost, např. s důsledky globalizace,
když se opírají o ideově rozpracovanou a dobře
organizovanou vyzývatelskou pozici vůči stávající-
címu konsenzu, a když se aktivní skupina, jakož
i důležitá politická síla ujmou kulturních válek
jako nástroje mobilizace či vládnutí. Kulturní války
se prodlužují, když dají vzniknout zmíněnému
pocitu polarizace, který upevní identitární štěpení
na kulturním tématu, pokud toto spojuje nejen
politické postoje (liberálové vs konzervativci),
ale informační zdroje a životní styl (např. vztah
k očkování, k migraci, ke klimatu). Jelikož jsou
důsledkem představy, kterou sami proponenti
kulturních válek přinášejí, nejsou nevyhnutel-
né. Těžko se ale z tématu, jež bylo jako kulturní
válka rámováno, vystupuje. Ohledně migrace
byla zapotřebí válka na Ukrajině proto, aby byla
řešena pragmaticky. Proto je důležité snažit se
chápat kulturní spory ve všech jejich rozměrech,
a kromě ideové roviny vidět i politickou dyna-
miku a efekty eskalace, a těm se bránit. ●

→ Zora Hesová je odbornou
asistentkou Ústavu
politologie Filozofické fakulty
Univerzity Karlovy, zabývá se
moderním islámem, Balkánem
a náboženstvím v politice.

Analýza: Bojovnice proti autoritářství, nositelky modernizace či krizové manažerky: jsou ženské lídryně novým fenoménem v politice postsovětských zemí?

Kirill Ščeblykin

V postsovětském a postkomunistickém prostoru nástup ženských političek v posledních letech vyvolával naděje. O političkách se často a někdy i pateticky psalo jako o nositelkách modernizace a bojovnicích proti autoritářství a špatnému vládnutí.

„Nedělní zvolení Maii Sandu první moldavskou prezidentkou je ukázkou trendu, který se šíří i mimo tuto bývalou sovětskou republiku, vklíněnou mezi Rumunsko a Ukrajinu. V Bělorusku, Polsku a dalších zemích bývalého komunistického bloku stojí v čele snah o politickou změnu v autoritářských, neliberálních a špatně spravovaných státech opoziční vůdkyně a aktivistky,“ napsal Tony Baerber po vítězství M. Sandu v roce 2020 v komentáři pro *Financial Times*. Příklady takových političek ostatně známe také ze střední Evropy, kde se prezidentkou Slovenska stala environmentální právnička Zuzana Čaputová, pro níž ostatně platí také další pasáž komentáře: „To nahrává ženám, jejichž politický profil je neposkvrněný, protože v mnoha případech se jejich kariéra rozvíjela mimo převážně mužské politické strany, obchodní a náboženské instituce v regionu.“ Baerberův citát zhuštěně ukazuje převládající dojmy o ženách ve veřejných rolích ve východní Evropě a tento text si klade za cíl zanalýzovat, nakolik takto vyjádřené představy odpovídají realitě.

Moldavská a gruzínská prezidentka

V tomto kontextu je zajímavý pohled na dvě post-sovětské země – konkrétně Moldavsko a Gruzii. V obou zemích je hlavou státu žena – v Moldavsku od roku 2020 Maia Sandu a v Gruzii od roku 2018 Salome Zurbichvili. Ačkoli Zurbichvili nepochází z opozičního prostředí, stejně jako Sandu rozvíjela svou kariéru mimo domácí politické prostředí – narozena ve Francii byla desítky let francouzskou diplomatkou. Své zkušenosti pak přišla zúročila do gruzínské politiky.

Obě země mají navíc v některých ohledech podobný osud. Moldavsko i Gruzie jsou postsovětské země, jejichž tranzice je stále vnímána jako nedokončená. Organizace Freedom House označuje obě země jako „částečně svobodné“. V obou zemích pak od rozpadu Sovětského svazu hrála klíčovou roli otázka západní či východní orientace, ještě více vyostřená působením Ruska na jejich území a vznikem separatistických republik orientovaných na Rusko. Srovnávat obě země a jejich lídryně se proto nabízí. Zapadají tedy skutečně Sandu i Zurbichvili do výše načrtnutého schématu demokratizace a modernizace? A jaké jsou okolnosti jejich nástupu k moci?

Mateřská figura

Sandu a Zurbichvili jsou zajímavé tím, jak se vymykají z tradičního modelu politických lídryň vstupujících do politického prostoru v postsovětských zemích. Ten popisují a rozvíjejí Victoria Schmidt a Irina Solomatina v knize *Ženský aktivismus v Bělorusku* z roku 2015. S výjimkou Litvy se ženy prezidentkami v postsovětském prostoru nestávaly po vyhraných volbách, ale v důsledku politické krize. Příkladem je Roza Otunbajeva, která byla rok prezidentkou Kyrgyzstánu, nebo gruzínská politička Nino Burdžanadze, která dvakrát po omezenou dobu vykonávala pravomoci prezidenta.

Samotná účast v prezidentských volbách, a ještě k tomu s reálnou šancí na úspěch, nebyla ještě v době napsání knihy běžná. Případný vstup do politiky navíc ženy v regionu často rámovaly jako vý-

S výjimkou Litvy se ženy prezidentkami v postsovětském prostoru nestávaly po vyhraných volbách, ale v důsledku politické krize.

jimečnou pomoc, kdy „pouze moudrá žena, schopná mírového řešení problémů, může zemi vyvést z krize“. Krizový stav jako důvod vstupu do politiky pak také naznačuje, že se politička po vyřešení či odeznění krize z politiky stáhne a nebude tak příliš dlouho narušovat mužský status quo. Kromě toho je také typické zdůrazňování mateřské zkušenosti, z níž pramení smysl pro jednotu a stabilitu. S tím souviselo i to, že pokud se ženy ve svých politických promluvách věnovaly sociálním problémům, bylo to z hlediska péče, a nikoli aktivismu.

Mobilizace diaspory v Moldavsku

Sandu stanula v čele Moldavska, které je jednou z nejhudších zemí Evropy a je spojováno velkou emigrací mladých lidí do zemí s větší perspektivou. Organizace Freedom House upozorňuje, že se tu sice konají pravidelně svobodné volby a občané mají zaručenu řadu práv, kvalita demokracie v zemi je ale silně poznamenána korupcí a propojením politiků s konkrétními ekonomickými zájmy. Právě modernizace a boj s korupcí patřila mezi klíčová témata, se kterými politička získala funkci prezidentky.

Sandu se narodila v roce 1972. Mezi léty 2010 a 2012 pracovala ve Světové bance. Později byla ministryní vzdělání. V roce 2015 založila vlastní politický subjekt – Stranu akce a solidarity (PAS). V roce 2016 se pak ucházela o post prezidentky, v druhém kole však prohrála s kandidátem socialistické strany Igorem Dodonem. Moldavská politika byla tradičně zvnějšku vnímána jako konflikt mezi prozápadními a proruskými silami. V zemi dlouho vládla komunistická strana, jež se později přemenovala na socialistickou. Toto vnímání se postupem času ukázalo jako příliš zkreslené a zjednodušující. Západ totiž ve své podpoře vsadil na Vladimira Plahotniuca, který se ukázal jako zkorumpovaný a autoritářský politik. To potvrdil vývoj po volbách v roce 2019, kdy se Plahotniuc odmítl vzdát moci. Strana M. Sandu se tehdy spojila s proruskými socialisty, utvořily spolu krátce trvající vládu, již se od Plahotniuca podařilo převzít moc.

Tomu pak odpovídala také volební strategie, kterou si Sandu zvolila při své druhé kandidatuře na prezidentku v roce 2020. Sandu se vyhýbala rétorice, jež by voliče polarizovala na ose východ–západ, popř. by odrazovala ruský mluvící Moldavany. Naopak zdůrazňovala sociální témata, boj s korupcí a zvyšování životní úrovně. Volby měly také genderový aspekt – Sandu musela čelit sexistickým nárážkám na to, že ve svých 48 letech nebyla vdaná a neměla rodinu. „Misogynní a sexistické komentáře patří k hlavním výzvám, kterým musela čelit od svých soupeřů zejména ve dvou prezidentských kampaních v letech 2016 a 2020,“

řekla časopisu *Forbes* Cristina Gherasimov z think tanku German Council on Foreign Relations, jež se později stala poradkyní moldavské prezidentky.

Fakt, že se žena pokouší stát hlavou státu, vyvolal pohoršení u části jejích politických oponentů už při neúspěšné kandidatuře v roce 2016. Během své kampaně o čtyři roky později volala po větším zapojení žen do politiky a veřejného života. Zúčastnila se pochodu feministek na Mezinárodní den žen, za což si také vysloužila kritiku od svého oponenta I. Dodona.

Klíčovou roli pak při zvolení Sandu sehrála rozsáhlá diaspora. Podle odhadů 20–30 % Moldavanů žije v zahraničí. Celých 93 % těchto hlasů se podařilo získat právě pro ni. Pomohla jí zřejmě i neochota voličů žijících v zahraničí dopustit další funkční období jejího protikandidáta Dodona. Nicméně Sandu opravdu nastoupila k moci v době krize – země se nacházela po složitém předání moci z rukou oligarchy V. Plahotniuca a uprostřed pandemie koronaviru, která společnost silně zatížila.

Zajímavé je srovnání Sandu s modelem tradiční postsovětské lídryně zmíněné výše. Z modelu, který přinesly Schmidt a Solomatina, se Sandu vymyká v několika ohledech. Nesnažila se sama sebe vykreslit jako matku národa s mateřskou zkušeností, ostatně musela sama v tomto směru čelit sexistickým narážkám. Zároveň však nevystupovala jako přechodná správkyně, naopak se její straně o rok později podařilo zvítězit i v parlamentních volbách a získat nadpoloviční většinu hlasů. Strana PAS tak obsadila nejen post prezidentský, ale i premiérský, přičemž obě funkce zastávají ženy. To ukazuje ambici zemi proměňovat a politicky řídit. Je důležité také zmínit, že moldavský parlament v roce 2016 přijal zákon, který pro ženy zavádí kvótu 40% zastoupení ve vládě a na stranických kandidátkách. Výrazně tím tak stoupl počet žen v parlamentu, což dnes představuje 40,6 %, a to Moldavsko řadí před řadu západních zemí. Přesto země zůstává silně patriarchální společností s jednou z nejvyšších měr násilí na ženách v Evropě. Méně než polovina žen v zemi pracuje, což ještě posílila pandemie koronaviru, která postihla řadu menších firem zaměstnávajících ženy.

Gruzínské volební nesrovnalosti

Gruzie je stejně jako Moldavsko považovaná za zemi v tranzici. Také zde se konají pravidelné volby, politická situace se nicméně v posledních letech zhoršuje. Pod vedením strany Gruzínský sen miliardáře Bidziny Ivanišviliho v zemi oslabovaly instituce i právní stát. Poslední volby pak provázela řada problémů včetně zastrašování, zneužívání státních zdrojů a manipulování podmínek voleb. „Nedávné prezidentské volby v Gruzii přinesly dva důležité úspěchy. Přestože se jedná o stále ještě nezralou demokracii, v zemi proběhlo druhé kolo voleb a poprvé byla zvolena prezidentkou žena. Gruzie se tak stala prvním státem s ženou v roli prezidenta ve všech zemích bývalého Sovětského svazu, vyjma těch pobaltských. Tím však dobré zprávy končí,“ shrnul ve své analýze pro ECFR Tornike Šarašenidze.

Ženou, kterou si Gruzínci v roce 2018 poprvé zvolili za hlavu státu, je Salome Zurbabšvili. Narodila se v roce 1952 v Paříži a pochází z rodiny gruzínských emigrantů. Mezi lety 1974 a 2004 sloužila ve francouzském diplomatickém sboru na různých ambasádách po celém světě. V roce 2004 získala gruzínské občanství a působila jako ministryně zahraničních věcí Gruzie. Do funkce ji jmenoval prezident Michail Saakašvili. Na postu ministryně byla hlavním vyjednavatelem při dojednávání smlouvy o stažení ruských jednotek ze země. V roce 2006 založila stranu Gruzínská cesta, kterou vedla do roku 2010. Zurbabšvili se pak v roce 2018 stala kandidátkou vládní strany Gruzínský sen, přičemž nebylo vůbec jisté, že kandidátkou skutečně bude. Proti ní mluvil fakt, že si není příliš jistá v gruzínské konverzaci a také její kontroverzní postoje k válce s Ruskem, kdy přikládala velkou část viny za spuštění konfliktu právě Gruzii.

Nakonec se Zurbabšvili podařilo ve volbách ve druhém kole uspět. Reakce analytiků na její zvolení ale byla o poznání chladnější než v případě Sandu. Podobně jako Sandu se Zurbabšvili z modelu klasické postsovětské lídryně vymyká tím, že byla zvolena v přímé volbě. S omezenou znalostí gruzínského jazyka a kontroverzními názory se navíc jen těžko mohla stylizovat do jakési matky národa. Její zvolení ale provázely nesrovnalosti – vláda nařídila druhé kolo voleb ve středu, čímž ztížila volbu pro Gruzíncy, kteří žijí v hlavním městě, ale mají trvalý pobyt na venkově. Vláda také 600 tisícům lidem odepsala půjčky. EU označila tento krok za úplatek. Zároveň nástup Zurbabšvili neprovázelo výrazné zlepšení podmínek participace žen. Gruzie výrazně zaostává za Moldavskem – s 19 % je zastoupení žen v gruzínském parlamentu méně než poloviční.

Postsovětský kontrast

Sandu i Zurbabšvili v lecčems vybočují z modelu tradičních postsovětských lídryň, který načrtávají Schmidt a Solomatina. Zurbabšvili však trpí handicapem, že je vnímána jako spíše pasivnější postava ve vleku strany Gruzínský sen. Těžko pak lze její vítězství vnímat jako součást na začátku zmiňovaného modernizačního a demokratizačního trendu, když klíčovou složkou jejího úspěchu byla podpora vládnoucí strany. Ta je přitom už roky kritizována za autoritářské tendence a oslabování právního státu. Prezidentka Sandu naopak po nástupu do funkce dokázala dovést svou stranu i k vítězství v parlamentních volbách. V Moldavsku tak ženy zastávají dvě nejdůležitější výkonné funkce a zároveň mají díky kvótám podstatné zastoupení v parlamentu. Je třeba také zdůraznit, že nástup Sandu a její strany dává naději pro další rozvoj, zatímco zvolení Zurbabšvili mělo za účel spíše „zaplatovat“ chřadnoucí demokratický systém. ●

→ Kirill Ščeblykin je novinář. Působí jako editor na stanici Český rozhlas Plus.

Komentář: Musíme se přestat dívat na Ukrajinu ruskýma očima.

O formování a vývoji ukrajinské národní identity

Michal Lebduška

Jednou z klíčových věcí, kterou ruská invaze odhalila, je pokřivené vnímání Ukrajiny a ukrajinských reálií jak v samotném Rusku, tak i na Západě. Ukrajina byla vnímaná prizmatem Ruska jako součást postsovětského prostoru, jež se od něho vnitřně nijak moc neliší, a právě to vedlo k zásadnímu podcenění její odolnosti. Přitom se Ukrajina po roce 1991 vydala úplně jinou cestou a dlouhodobě budovala svébytnou identitu a zcela odlišnou politickou a společenskou kulturu vzdalující ji postupně od Ruska.

Pro pochopení procesů, které Ukrajinu formovaly, je třeba si uvědomit, že v roce 1991 stála v úplně jiném a mnohem složitějším postavení než bývalé středoevropské satelity SSSR. Vedle demokratizace a přechodu k tržnímu hospodářství musela Ukrajina budovat i svou státnost a do značné míry i novou národní identitu. Do toho se potýkala i s dalšími problémy. Pro samostatný stát měla nevhodnou strukturu ekonomiky, jež byla stavěná jako součást většího celku, i nedostatek kvalifikovaných kadrů, které v sovětském období „vysávalo“ centrum v Moskvě. Nezvládnutá transformace vedla k obrovskému ekonomickému kolapsu do značné míry vytvářejícího obraz Ukrajiny v Rusku. Podle něj sice Ukrajina možná byla demokratičtější, ale také výrazně chudší a nefunkční.

Samozřejmě platí, že už jen samotná existence státu postupně vytváří hlavně u mladších generací, neznajících Sovětský svaz, jisté pouto. To posilují různé „sdílené zážitky“ např. v podobě sportovních úspěchů a v tomto směru jistě sehrálo nezanedbatelnou roli, hlavně pro východoukrajinský Charkov a Doněck, mistrovství Evropy ve fotbale v roce 2012. Zároveň je ale důležité i to, jakým způsobem stát formování národní identity pojímá, a v případě Ukrajiny je zásadní, že se v tomto směru vydala úplně jinou cestou než sousední Rusko a Bělorusko. „Nové“ ukrajinské symboly a narativy

se nejen liší od těch ruských a sovětských, ale přímo je zpochybňují. Velmi názorně je rozdíl vidět na tom, jaké státní symboly si jednotlivé státy zvolily. Zatímco Lukašenko Bělorusko a částečně i Rusko (státní hymna) se odvolávají k sovětské tradici, tak ukrajinské státní symboly odkazují ke Kyjevské Rusi, kozáckému hetmanátu a Ukrajinské lidové republice.

Kromě Sovětského svazu také Rusko do značné míry navazuje na ideologii Ruského impéria a oba tyto státní útvary považuje za součást své státnosti. Tím zároveň přímo říká, že Ukrajina a Bělorusko jsou samozřejmě součástí ruské historie a jeho identity, což ostatně v létě 2021 vyjádřil i sám ruský prezident Vladimir Putin ve svém článku „O historické jednotě Rusů a Ukrajinců“. Velkým problémem je, že ruský narativ byl nekriticky přijat na Západě. Tradiční ruský výklad dějin, jenž začíná v Kyjevě a zahrnuje i území dnešní Ukrajiny, je proto velmi silně etablovaný i v Česku. V rámci přednášek z dějin a historické geografie Ruska byl tento narativ, bez jakéhokoliv zdůraznění, že se jedná jen o jeden z možných výkladů ruských dějin, opakován i během autorových studií na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. V tomto kontextu je zajímavé, že zatímco ukrajinské území bylo bráno jako samozřejmě a integrální součást Ruského impéria, tak u polského území v období mezi trojím dělením Polska a první světovou

válkou tomu tak nebylo. Není proto divu, že dlouho platili za odborníky na Ukrajinu lidé, kteří se primárně věnovali Rusku, kvůli čemuž nám unikaly zásadní rozdíly mezi oběma zeměmi a hlubší znalost ukrajinských reálií.

Je pravdou, že na Ukrajině mnohé relikty Sovětského svazu zůstaly a často docházelo k pouhému překlopení sovětských prvků na „národní“, jako tomu bylo např. s nejvyšším státním vyznamenáním Hrdina Ukrajiny. Až fakticky do roku 2014 se také na státní úrovni udržoval sovětský mýtus Velké vlastenecké války. Zároveň se ale kromě toho od devadesátých let minulého století hlavně ve školství výrazně etabloval historický narativ Mychajla Hruševského z jeho monumentálního díla *Dějiny ukrajinské Rusi*. Ten Ukrajince jasně odděluje od Rusů a symbolicky zpochybňuje ruský nárok na ukrajinské území, což z něj dělá zásadní postavu ukrajinských dějin. Právě z tohoto podhoubí vyrostlo ukrajinské hnutí za nezávislost, ve světle kterého bolševici po roce 1918 akceptovali vznik samostatné ukrajinské republiky, která se v roce 1991 stala základem nezávislé státnosti.

Jádrem Hruševského narativu je neustálý boj o ukrajinskou státnost a nezávislost. Podle něj je její kolébkou Kyjevská Rus a jejím dědicem západoukrajinské Haličsko-volyňské knížectví a nikoliv Moskva. Ruská státnost je naopak podle Hruševského

mladší, a právě Ukrajinci jsou tedy „starobylejším“ národem, který má jako jediný historické „právo“ na ukrajinské území. Dalším typickým prvkem zpochybňujícím ruský narativ je vyzdvihování kozáckého hetmana Ivana Mazepy, který je v ruském narativu naopak symbolem zrady. Jeho rehabilitaci vyjadřuje i umístění Mazepovy podobizny na jedné z ukrajinských bankovek.

Na Hruševského výklad historie pak navazuje pro 20. století silný důraz na tzv. „národně-osvobozenecký boj“, který zahrnuje pokusy o získání státnosti po roce 1917, nacionalistické hnutí třicátých až padesátých let i disidentské hnutí. Druhým prvkem je ukrajinská martyrologie, jejíž ústřední, ale zdaleka ne jedinou částí je umělý hladomor z let 1932–1933, který se stal pevnou součástí ukrajinského národního narativu a kolektivní paměti. Ukrajinci se tedy dlouhodobě i ve školních učebnicích prezentují jako součást evropského prostoru a primárně se vymezují vůči Rusku a Rusům, kteří jsou hlavním „jiným“, jehož opozicí se tvoří identita.

Ačkoliv se propagace a prosazování těchto témat obvykle připisuje třetímu prezidentovi Viktoru Juščenkovi, tak se ve skutečnosti jedná o prvky, které se začaly do velké míry objevovat od vyhlášení nezávislosti v roce

Fakticky až do roku 2014 se také na státní úrovni udržoval sovětský mýtus Velké vlastenecké války.

věci, jako naprostou dominanci ruských kulturních produktů na ukrajinském trhu a dominanci ruštiny ve veřejném prostoru.

Velkým zlomem v těchto procesech se stal rok 2014, který vygeneroval nové symboly v podobě obětí z kyjevského Majdanu a obránců Ukrajiny v Donbasu (např. tzv. kyborgů z doněckého letiště) a vedl k velkému přehodnocení vnímání Ruska, jež bylo do té doby víceméně pozitivní. Kromě toho došlo k nejdříve spontánní a poté státem řízené důsledné dekomunizaci veřejného prostoru, která vedla k definitivní symbolické proměně městské krajiny. Zároveň Ukrajině paradoxně pomohla ztráta části území a populace, jež měla nejbližší k ruským a sovětským narativům. Tím došlo i k velkým posunům na politické scéně, kde „proruské“ síly ztratily možnost vládnout a zásadněji ovlivňovat ukrajinskou společnost. V neposlední řadě se také po roce 2014 dařilo výrazně oživit knižní trh či filmovou tvorbu a postupně vytěšňovat ruské kulturní pro-

bě v průzkumech veřejného mínění většinou vyjadřovali názor, že vláda „silné ruky“ je lepší než demokracie, která se v postsovětském prostoru často asociovala s krizovými devedesátými léty minulého století.

Vedle toho hrála klíčovou roli pro formování ukrajinské společnosti i zahraniční politika všech prezidentů. Ukrajina byla dlouho popisována jako stát „lavírující“ mezi Západem a Východem, ve kterém se u moci střídali „prozápadni“ a „proruští“ prezidenti. Faktem je, že klíčové ekonomické vazby s Ruskem si Ukrajina až do roku 2014 udržovala, byť se vzájemná provázanost postupně snižovala. Zároveň ale na rozdíl od sousedního Běloruska nikdy neparticipovala na integraci v postsovětském prostoru a všichni prezidenti přinejmenším rétoricky zdůrazňovali jako cíl evropskou a v některých případech i euroatlantickou integraci. V kombinaci se znalostí realit středoevropských zemí EU vytvořila tato rétorika velká očekávání, jež se po odmítnutí podepsání asociační dohody na podzim 2013 stala rozbuškou protestů, které Ukrajinu zásadně proměnily.

Velkým problémem je, že ruský narativ o Ukrajině byl nekriticky přijat na Západě.

1991. Na státní úrovni se tento narativ výrazněji etabloval už za prezidentského období Leonida Kučmy, kdy se objevil mj. Den paměti obětí hladomorů nebo Den jednoty Ukrajiny odkazující k pokusům o získání nezávislosti po roce 1917. V jeho období se také začalo opatrně otevírat kontroverzní téma přehodnocení nacionalistického hnutí z období kolem druhé světové války. Zásadním tématem tyto tendence nezměnil ani Viktor Janukovyč, který sice propagoval „neosovětský“ narativ, ale reálně se otázkám paměti a historické politiky věnoval ze všech nejméně.

Protože je Ukrajina také silně heterogenní zemí, tak tento narativ nefungoval přímočaře a řada tendencí ho oslabovala. Vzhledem k existenci silného regionalismu a regionální identity nebyl ve stejné míře přijímán ve všech částech země. Typicky východoukrajinské regiony se do značné míry po vzoru Ruska začaly postupně předešlým po roce 2000 orientovat na sovětskou symboliku a narativy. V Oděse zase byl např. kladený důraz na dědictví Ruského impéria, jež ale v tomto případě sloužilo jako prvek evropské civilizace města. Také nelze zapomínat na takové

dukty. Průzkumy veřejného mínění ukazují, že se řada prvků ukrajinského narativu ve společnosti skutečně etablovala nebo postupně etabluje. Například hladomor ze třicátých let 20. století je přijímán téměř všeobecně jako „genocida ukrajinského národa“ a kontroverzní postava nacionalisty Stepana Bandery je výrazně pozitivněji vnímaná mladou generací Ukrajinců.

Přímá politika paměti samozřejmě není zdaleka jediným prvkem formujícím společnost. V případě Ukrajiny je neméně důležité i to, že zůstala pluralitní a demokratickou společností, kterou nikdy nedokázal jeden jedinec nebo skupina plně kontrolovat. Symbolicky to reflektuje fakt, že Ukrajina má na rozdíl od svých sousedů už šestou hlavu státu, přičemž jen druhému prezidentovi Leonidu Kučmovi se podařilo v roce 1999 svůj mandát obhájit. Nic na tom nemění ani to, že ukrajinská pluralita vznikla svým způsobem jako „vedlejší produkt“ slabosti státu, silného regionalismu a boje ukrajinských politicko-podnikatelských elit o vliv. To přispělo k tomu, že žádný jednotlivec nebo skupina nebyli schopni získat vliv na celou zemi. Sami Ukrajinci přitom dlouhodo-

Nazírání na Ukrajinu prizmatem Ruska vedlo k tomu, že i na Západě byl do značné míry ignorován vývoj, v rámci něhož se Ukrajina dlouhodobě vůči Rusku vymezovala, a který se projevoval i vytvářením zcela odlišných vzorců identity. Právě to je jeden z klíčových důvodů pro zásadní podcenění Ukrajinců, nálad ve společnosti a její celkové odolnosti vůči ruské agresi. Už během událostí roku 2014 se tyto tendence jasně projeví a bylo jasné, že se Ukrajina od Ruska mentálně zcela zásadně vzdálila. Od té doby navíc došlo k jejich prohloubení a ve světle nové plnohodnotné invaze na Ukrajinu je jasné, že se tyto procesy zásadním způsobem urychlí. I proto je nezbytné přestat se dívat Ukrajinu ruskými očima a oprostit se od ruských narativů zcela deformujících naše představy, a naopak se jí věnovat samostatně jako suverénnímu a svébytnému subjektu se svými vlastními specifiky. ●

→ Michal Lebduška je členem Výzkumného centra Asociace pro mezinárodní otázky a doktorandem na Wroclawské univerzitě.

Kulatý stůl: Proměna identity v mezinárodních vztazích

V naší pravidelné rubrice jsme se tentokrát ptali na otázky spojené s identitou a jejími variacemi. Zajímalo nás, zda se představa národní identity prolíná do mezinárodních vztahů, s čímž souvisí otázka, zda probíhá dewesternizace světového řádu? Poslední část staví do opozice identitu národní versus regionální. Respektive existuje něco jako regionální identita? Odpovídali Ondřej Horký-Hluchář, Eva Horelová, Alica Kizeková, Kateřina Kočí a Josef Kučera.

Ondřej Horký-Hluchář je seniorním výzkumným pracovníkem v Centru globální politické ekonomie Ústavu mezinárodních vztahů. Zabývá se o globální a udržitelný rozvoj, jeho globální vládnutí, gender a Afriku.

Eva Horelová je vedoucí Politické sekce Zastoupení Evropské komise v ČR. V rámci Evropské služby pro vnější činnost vedla Politickou sekci Delegace EU v Turecku, definovala politiku EU vůči konfliktu v Sýrii a pracovala jako zástupkyně oddělení tisku a veřejné diplomacie na Delegaci EU v USA.

Alica Kizeková působí jako seniorní výzkumná pracovníce v Centru pro studium globálních regionů a stojí v čele Výzkumné skupiny Asie Pacifik. Doktorát získala na Bond Univerzitě v Queenslandu v Austrálii. Předmětem jejího odborného zájmu je regionalismus, multilateralismus, globální správa, bezpečnost, demokracie, soft balancing, oblast střední Evropy, Střední Asie a asijsko-pacifický region.

Kateřina Kočí v současné době působí na Vysoké škole ekonomické jako odborná asistentka na Katedře mezinárodních studií a diplomacie. Věnuje se zejména oblasti Společné zahraniční a bezpečnostní politiky EU, dále problematice rovných příležitostí v diplomacii.

Josef Kučera je doktorem politické a kulturní geografie na Ostravské univerzitě. Ve svém výzkumu se zaměřuje na otázky politické rezistence v regionu střední Afriky – v současné době na příkladech anglofonního konfliktu v Kamerunu, působení států bývalého východního bloku a prostupnosti tamních hranic. Od roku 2017 je spolupracovníkem Výzkumného centra AMO a od roku 2020 žije a podniká v Douale (Kamerun).

$\frac{1}{3}$ — Jak se představa (národní) identity prolíná do mezinárodních vztahů? Můžeme identitu a pragmatičnost v mezinárodních vztazích postavit do opozice, nebo se jedná spíše o komplementární vztah?

Ondřej Horký-Hlucháň: Vždy a všude. To, kým si myslíme, že jsme, nemůžeme od našeho jednání oddělit v životě ani v mezinárodním systému. Paradoxně ale ještě více prostupují mezinárodní vztahy do národních identit opačným směrem, protože vznik národů jako „imaginárních společenství“ na základě jazykové a kulturní homogenizace, kterou státní moc prosazovala zevnitř, je hlavně západoevropskou zkušeností, zásadně odlišnou od násilně kolonizovaných území Afriky, Asie a Amerik.

Současné vztahy mezi globálním Severem a Jihem jsou zase dobrým příkladem propojení identity s pragmatičností. Když v roce 1995 Česko vstoupilo do „klubu bohatých“ OECD a s tím obnovilo poskytování rozvojové pomoci, identitárně se tak přihlásilo k bohatému Západu. Roztříštěný program zahraniční rozvojové pomoci tehdy sloužil jako zástěrka soukromých zájmů a dodnes je český rozpočet zahraniční rozvojové spolupráce spíše symbolický a slouží především k upevnění naší identity.

Eva Horelová: Identita přispívá k formulaci zájmů, přístupů a reakcí aktérů mezinárodních vztahů. Je součástí kontextu a motivace. Nakonec za všemi institucemi a procesy stojí individuální lidé, pragmatičnost sama o sobě bez hodnotového ukotvení není dobrou vlastností, často tak vedla k nelidským politikám a rozhodnutím. Reflexe a pochopení identity vlastní i ostatních hráčů – národní, regionální či čistě osobní v psychologické rovině – může jenom přispět ke krocení politického ega na domácí politické scéně i v rámci mezinárodních vztahů.

Alica Kizeková: Národní identita může sloužit jako zdroj zahraniční politiky, zejména mezi konstruktivistickými přístupy existuje silné přesvědčení, že suverénní státní systém je produktem intersubjektivního sdíleného porozumění mezi vůdci, občany a aktéry zahraniční politiky, kteří se snaží projektovat národní identifikaci v souladu s politickými preferencemi a jejich psychologickými potřebami.

Avšak existují i státy, které mají spíše pluralističtější pojetí státní identity, což se projevuje např. u zemí s vyšším počtem přistěhovalců. Australská národní identita je např. multikulturní, lidé se identifikují s více než 270 předky (národnostní i sociální skupiny) a 260 jazyky. Je to zajímavý případ identity ležící v západní politické tradici, ale země umístěné v Asii a Tichomoří. Během různých historických období byly posíleny různé aspekty identity v závislosti na vládě u moci a národních zájmech, ale základní hodnoty a tradice byly zachovány.

Kateřina Kočí: Ohledně identity je v současnosti podstatné, že identita není statická, nýbrž se do určité míry jedná o proces dynamický, díky němuž se může vlivem různých faktorů měnit. Navíc se domnívám, že stát nemá pouze jednu národní identitu, ale naopak jich může nabývat více. I kupř. Česká republika má několika identit, a to v reakci na vnitřní i vnější prostředí. Vymezuje se vůči jiným kulturám, reaguje na regionální i globální bezpečnostní hrozby a jako stát čelí i řadě dalších globalizačních tlaků. Z mého pohledu tak nelze jednoduše nastavit vztah mezi pragmatičností v mezinárodních vztazích a identitou. V některých případech, jedná-li se např. o bezpečnostní hrozby, může být tento vztah komplementární. V jiných, spojených spíše s kulturními aspekty, mohou být oba koncepty v opozici.

Josef Kučera: Z mého pohledu identita formuje pragmatičnost, protože pragmatičnost neexistuje per se odnikud, ale odněkud – z nějaké pozice. Dnešní mezinárodní vztahy jsou ještě stále „západní disciplínou“, kdy se politici i akademici z globálního Jihu snaží naplnit nějaký muštr, který jim ale není vlastní. Je tak pravidlem, že jako ty pravé mezinárodní vztahy jsou přesně ty v rámci EU, OSN atd., zatímco spolupráce mezi asymetrickými partnery, kdy jeden je z globálního Jihu a druhý ze Severu, jsou velmi složitě chápány mimo rámec rozvojové spolupráce. Zkuste se podívat na prizma vztahu Rusko a Středoafrická republika, kdy Rusko je vnímáno jako vyzývatel Francie v její sféře vlivu a Středoafrická republika jako podřízený subjekt bez vlastní vůle, ačkoli oba mohou jednat pragmaticky. Identita tak hraje významnou roli v tom, jestli danou šablonu, ve které disciplína probíhá, přijmeme za svou.

$\frac{2}{3}$ — Ve světle událostí v mezinárodní politice, dá se říci, že světový řád, jak byl nastaven po konci studené války, došel do finálního stadia? Dochází k dewesternizaci mezinárodního řádu?

Ondřej Horký-Hlucháň: V oblasti světového hospodářství zůstávají mezinárodní řád a Západ synonymem. Systémová nadřazenost amerického dolaru ostatním měnám byla neudržitelná, ale dolar si přesto dodnes zachoval reálnou nadvládu na světových trzích i v rezervách národních bank. V Mezinárodním měnovém fondu zůstávají USA jediným státem s právem veta na zásadní rozhodnutí a spolu s EU a Japonskem drží stále většinu hlasů. Ani Asijská infrastrukturní investiční banka, Čínou založená alternativa Světové banky, pravidla hry nezměnila: objem jejích půjček zůstává skoro desetkrát menší. I zdánlivě neutrální multilaterální rámce vládnutí obchodu, duševního vlastnictví nebo klimatické krize pracují setrvačně pro Západ. Dokud Západ nepřijme pojetí klimatické spravedlnosti a odpovědnost za své historické emise, bude klimatická krize nejvíce poškozovat globální Jih.

Eva Horelová: Pravidla mezinárodní spolupráce na globální úrovni reflektují svět konce druhé světové války, a ne následující politicko-mocenské změny, až už dekolonizaci afrického kontinentu a velké části Asie anebo de-facto dekolonizaci střední a východní Evropy po rozpadu sovětského impéria. Příkladem je stále členství v Radě bezpečnosti OSN spolu s celkovou institucionální slabostí mezinárodního práva s jeho malou vymahatelností. Členské státy EU v Závěrech Rady často opakují mantru, že určitý konflikt nelze řešit vojenskou cestou, pouze nalezením politického řešení. „Demokratický Západ“ stále dominující mezinárodní instituci, ale reálně ztrácející váhu, by měl ukázat více flexibility ohledně legitimacy a dobrého vládnutí jiných politických modelů, aby vyjednal nový politický pořádek, který zároveň umožní globální shodu na trestu a ostrakizaci agresorů, jako je dnešní Ruská federace.

Alica Kizeková: Světový řád po studené válce byl posílen demokratizačním úsilím, což byly silné pilíře. Pro realisty, kteří věřili v distribuci hard power, se svět stal unipolárním pod vedením hegemona USA. Se vzestupem Číny a vytvořením různých regionálních organizací, které nezahrnují západní demokracie, ale spíše autoritářštější režimy, jsme vstoupili do období bipolárního systému. Je nepravděpodobné, že se v dohledné budoucnosti vrátíme ke světovému řádu, na který jsme zvyklí. Spíše budeme svědky více polů moci, ale s klíčovými dominantními hráči, kteří ovlivňují světovou správu a hospodářské vztahy.

Kateřina Kočí: K dewesternizaci mezinárodního řádu postupně dochází, ale netvrdila bych však, že je u svého konce. Jde spíše o jeho transformaci, díky níž je prostor otevřen i pro nové hlasy a aktéry. V danou chvíli je též třeba si položit dvě otázky. Co bude výstupem této přeměny? A jaké místo zaujme západní svět? Změny, kterými současné mezinárodní prostředí prochází, nepochybně vyústí v nové nastavení pravidel a norem, ať v bezpečnostní, environmentální či společenské rovině. Lze jen doufat, že globální hrozby, spojené s jadernými zbraněmi, změnami klimatu či migračními tlaky, povedou směrem k větší odpovědnosti všech aktérů, jež se v tomto prostředí pohybují.

A pozice západního světa? Západní svět, vezmeme-li příklad současné Evropy, by na jedné straně měl umožnit novým aktérům se na fungování světového řádu více podílet, ale zároveň by neměl ztrácet svoji původní dynamiku a na pozici leadera zcela rezignovat.

Josef Kučera: Podle mě je náročné hovořit o nějaké konečné fázi, naopak si myslím, že jsme teprve na začátku procesu vytváření mezinárodních vztahů jako skutečně globální disciplíny. Rozhodně bych ale nemluvil o dewesternizaci, neboť to by nás sunulo do pastí idealizace fundamentalizace západní vědy jako té jediné správné. Disciplína mezinárodních vztahů se vytvářela na Západě a její kořeny tak jsou v této části světa, to se ji určitě nedá upřít. Na druhou stranu akceptace, že na některé jevy a procesy mohou být jiné pohledy, bude třeba přijmout, což nám ukazují i některé současné krize, jež neumíme popsat a pochopit. Příkladem může být anglofonní konflikt v Kamerunu, kde se prolíná několik identitních rovin. Jinými slovy, v celém světě postupně dochází k jakési hybridizaci hodnot, postupů a termínů. Podobně tak dochází k hybridizaci identity, která formuje i mezinárodního uspořádání.

$\frac{3}{3}$ — Existuje něco jako regionální identita? Například evropská (EU), jihovýchodoasijská, africká... Co je logikou regionálních identit a mohou být zastřešujícím nebo usmiřujícím prvkem, který překryje národnostní nebo kmenové soupeření?

Ondřej Horký-Hlucháň: Evropská identita existuje a daří se jí dobře. Podle Eurobarometru se k ní hlásí dvě třetiny evropských občanů a občanek, desetina ji dokonce předřazuje národní identitě nebo se k ní hlásí jako jediné. Nám pomohla vyrovnat se s hrůzami evropských válek a totalitarismů, potřebují ji ale ostatní? Třeba v Africe nejsou součástí koloniálního dědictví jen arbitrární hranice, ale také slabší vnitroafrické vazby na úkor závislých hospodářských vztahů k bývalým metropolím. Africká identita je tak podle Afrobarometru pro drtivou většinu obyvatel kontinentu řádově méně důležitá než identita profesní, třídní, jazyková, etnická či náboženská. Národní identita hraje prim a přes vysokou etnickou fragmentaci jí jen každý sedmý Afričan či Afričanka nadřazuje identitu etnickou. Spíše než elitní propagaci panafrické identity světadíl potřebuje skutečnou panafrickou fyzickou infrastrukturu.

Eva Horelová: Pro zjednodušení se k regionům světa často vztahujeme, ale i evropská – politická – identita je jak občany EU, tak jejich politickými zastupiteli jen velmi pomalu internalizována. Může se tak jednat o koncepty usnadňující analýzu a diskusi, ale existující spíše vně na makro úrovni, a ne nutně plně žité (zatím) v daném regionu. Unie je jediná regionální organizace, která přesahuje čistě mezivládní spolupráci a nabízí společný přístup ke správě věcí veřejných a dobrému vládnutí v mnoha politikách. Evropská politická identita vycházející z EU občanství si konkuruje s evropanstvím pojatým spíše geograficky v rámci celého evropského kontinentu. Ale obecně by regionální integrace, dobrovolná a založená na pláči práva, mohla být cestou k mírovému řešení i národnostního či kmenového soupeření.

Alica Kizeková: Jak EU, tak jihovýchodní Asie prostřednictvím Sdružení národů jihovýchodní Asie (ASEAN) nebo Africké unie vytvářejí platformy pro státy v příslušných regionech, aby přijaly a vedly vztahy podle dohodnutých norem a zásad. V ASEAN je např. kladen větší důraz na nevměšování se do vnitřních záležitostí, zatímco v EU se členské státy dohodly, že se v rámci své regionální spolupráce vzdají některých aspektů suverenity států. Regionální spolupráce v rámci organizovaných platform umožňuje častější konzultace a zapojení. Ne vždy zabraňují konfliktům, ale se správným vedením pomáhají při snižování napětí a předcházení válkám.

Kateřina Kočí: V současném prostředí i díky globalizačním tlakům vůči národním státům se zvedá vlna zájmu o regiony, a tím se do popředí dostává i regionální identita. Tato pozornost byla mj. zapříčiněna postupným slábnutím národní identity, která byla doposud samozřejmou a stálou autoritou. Výrazně k tomu přispěla i politicko-hospodářsko-kulturní integrace Evropy, jež vyzdvihla význam regionů, které stály v pomyslné opozici nacionalismu národnímu. Již původní myšlenka evropského společenství vznikla s tím, že se regiony měly stát novým tmelícím prvkem těsné evropské spolupráce.

Ani v evropském prostředí však síla regionální identity nikdy nepřerostla rozličné identity národní. Hovoříme-li v ekonomické (a do jisté míry i v kulturní) rovině o regionu africkém, evropském či jihovýchodoasijském, v politickém kontextu se stále soustředíme na národní státy. Platí tedy, že fenomén regionálních identit si svou pravou logiku stále spíše hledá.

Josef Kučera: Musíme si uvědomit, že identita není stálá a vyvíjí se často v souvislosti s nějakou událostí nebo konfliktem, kdy dochází k rozdělení na my a oni. Identita může hrát důležitou roli, ale byla by chyba skrze ni vysvětlovat procesy apriori. Jedna větev výzkumu tvrdí, že identita je nástroj, který můžete téměř libovolně ohýbat. Na příkladu současné situace na Ukrajině můžeme např. krásně vidět, jak nezanedbatelná část afrických zemí přijala Rusko a Vladimira Putina jako nějakého reprezentanta anti-západu, se kterým se mohou identifikovat. Je tak poměrně těžké předpovídat, jaké identity budou v nadcházejících letech hrát onu klíčovou roli, na druhou stranu je třeba si přiznat, že identita jednotlivých aktérů v mezinárodních vztazích bude v nadcházejících letech nezanedbatelným fenoménem, jehož vliv si možná stále trochu odmítáme přiznat. ●

Analýza: Jazyk a politika: jak nám textová analýza může pomoci v boji s hybridními hrozbami a dezinformacemi

Václav Cvrček, Masako Fidler

```
attachEvent("onreadystatechange",H),e.attachE
boolean Number String Function Array Date RegE
_={};function F(e){var t=_[e]={};return b.ea
t[1])===!1&&e.stopOnFalse){r=!1;break}n=!1,u&
?o=u.length:r&&(s=t,c(r))}return this},remove
nction(){return u=[],this},disable:function()
re:function(){return p.fireWith(this,argument
ending",r={state:function(){return n},always:
romise)?e.promise().done(n.resolve).fail(n.re
dd(function(){n=s},t[1^e][2].disable,t[2][2].
=0,n=h.call(arguments),r=n.length,i=1!==r||e&
(r),l=Array(r);r>t;t++)n[t]&&b.isFunction(n[t
/><table></table><a href='/a'>a</a><input typ
/TagName("input")[0],r.style.cssText="top:1px
test(r.getAttribute("style")),hrefNormalized:
```

V Mezinárodní politice se často zabýváme problematikou hybridních hrozeb či dezinformací a tím, jak s nimi bojovat. Většinou k tomu přistupujeme z pohledu politologie, mezinárodních vztahů či příbuzných oborů. V tomto textu se však na tuto problematiku díváme z jiného úhlu pohledu, totiž pomocí jazykové a textové analýzy. Ta umožňuje zjistit, jakým způsobem dochází k dezinterpretaci faktů, jaké manipulativní praktiky jsou užívány a kdo je jejich cílem.

———— Všechny krizové momenty posledních let, ruskou agresí na Ukrajinu nevýmaje, mají vedle svých materiálních nákladů a ztrát i rovinu komunikační či ideologickou. Covidová pandemie, bezpochyby největší globální hrozba za dlouhou dobu, nebyla problematická z medicínského či farmaceutického hlediska. Klíčová pro zvládnutí pandemie byla otázka společenská a politická, zejména zde narážíme na fenomén dezinformací a konspiračních teorií, který měl v mnoha zemích světa (včetně České republiky) na svědomí velké ztráty na životech.

Řekněme si hned na úvod, že v tomto boji zatím nemáme účinné zbraně, jimiž bychom se tomuto typu manipulace postavili. Shodneme se nicméně, že základem úspěchu je poznání toho, s čím zápasíme, a způsobů fungování těchto kampaní. Z těchto důvodů se v různých oborech začíná probouzet zájem o fenomény spojené s hybridními hrozbami. Vzhledem k tomu, že jejich povaha je bytostně textová, je pochopitelné, že se tento zájem soustředí především do humanitních a společenských věd, které mají interpretaci textů v popisu práce.

Jazykověda v boji proti hybridním hrozbám

Jeden z pohledů na tyto hrozby nabízí i jazykověda. Empirická lingvistická analýza moderní doby stojí na rozsáhlých datech, tzv. jazykových korpusech, což jsou soubory textů, které jsou anotované, elektronicky uloženy a snadno prohledávatelné. Pro češtinu jsou taková data k dispozici

kteří bychom mohli označit za antisystémové (namátkou jmenujme pravdivé.eu, infokurýr.cz, protiproud.cz, aeronet.cz, z nichž některé byly v únoru 2022 v ČR znepřístupněny spolu s oficiálně kremelským médiem Sputnik News).

Pro každou analýzu je přitom klíčová otázka klasifikace těchto médií. V tomto ohledu spoléháme na studii provedenou Nadačním fondem nezávislé žurnalistiky. Tým pod vedením Josefa Šlerky zde zpracoval typologii domácích zpravodajských webů. Jejím základem není obsahová analýza portálů, ale zejména preference čtenářů. Vstupními daty jsou informace o provázanosti médií pomocí odkazů, a především informace o skupinách uživatelů sociálních sítí sdílejících a lajkujících články ze stejných portálů. Výstupem jsou pak klastry médií, které sdílejí stejné publikum a které jsou následně pojmenovány podle prototypických zástupců (mainstream, antisystémové weby apod.).

Pro samotnou lingvistickou analýzu je podstatný i další faktor – velký objem dostupných dat. Denní přísun článků představuje v průměru asi 4 miliony slov (zhruba 40 třísetstránkových románů). V takovém množství dat lze úspěšně abstrahovat od vlivu jednoho média, autora či konkrétního textu a zjišťovat, jak se používají jednotlivá slova napříč tituly či jaké jsou převažující trendy.

Klíčovým ukazatelem přitom je četnost, tedy frekvence výskytu. To, kolikrát se dané slovo v textu vyskytuje, nám o něm i o textu, v němž se nachází, leccos řekne. Například už dřívější kvalitativní studie si všimly „citační mánie“ některých dezinformačních webů, která je motivována snahou působit dojmem seriózního, dobře ozdrojovaného média. V případě korpusových dat můžeme tuto hypotézu snadno ověřit tím, že budeme zkoumat počet výskytů předložky *podle*, která se k citování užívá nejčastěji. Výskyt slova *podle* ve Sputnik News je téměř 3krát vyšší než v běžné české mainstreamové žurnalistice. Sputnik cituje hojně, a to i zdroje, které neexistují nebo které s tématem nesouvisí; v roce 2015 tak například cituje italský satirický program *Le Iene* (Hye-ny) jako *Le Lene* ve zprávě o masakru místních obyvatel na Donbasu ze strany ukrajinské armády.

Systematické srovnání frekvencí slov v mainstreamové a antisystémové části korpusu nám dává přehled o tom, jaká témata jsou prominentně zastoupena v médiích s dezinformační agendou. Využíváme k tomu koncept klíčových slov, čímž se v analýze diskurzu označují jednotky, které se vyskytují v nějakém textu nebo korpusu nad očekávání často (ve srovnání s referenčním korpusem). Tato klíčová slova poukazují na to, čemu věnují weby jako Sputnik či Aeronet největší pozornost, kupř. v období říjen 2017–říjen 2018 to byla témata zahraničněpolitická (USA, Rusko, prezident, EU). Pozornost upřená k tématům, na nichž se formuje národní pozice k nejvýznamnějším událostem dneška, není překvapivá, v tom je značná shoda s mainstreamovými médii, i iDnes nebo Seznam zprávy o těchto tématech referují (i když jinak, viz níže). Zajímavé je podívat se na to, čemu věnují antisystémové

Empirická lingvistická analýza moderní doby stojí na jazykových korpusech, souborech textů, které jsou anotované, elektronicky uloženy a snadno prohledávatelné.

v rámci projektu Český národní korpus (ČNK), odkud čerpá i náš výzkum. Kromě korpusů beletrie, mluvené či starší češtiny se ČNK soustředí i na mapování českých médií. Online média, která jsou vzhledem k nižším nákladům pro šíření dezinformací a konspiračních teorií náchylnější, jsou mapována korpusem ONLINE. V současnosti je tento korpus v procesu přerodu, za běžných okolností ale poskytuje badatelům přístup k aktuálním textům formujícím to, co bychom mohli nazvat veřejný diskurz (samozřejmě vedle jiných zdrojů, jako jsou sociální sítě, emailová korespondence apod.).

Klíčovou vlastností korpusu ONLINE, která z něj činí unikátní nástroj pro studium tzv. hybridních hrozeb, je jeho pokrytí. Vedle portálů reprezentujících hlavní proud (např. aktualne.cz, novinky.cz) či bulvární média (např. blesk.cz) obsahuje také celou řadu webů,

weby pozornost exkluzivně: klíčová slova jako *anglosionistická, russiagate, havlaidní, dolarizace, židozedenářský, antisurismus, vazalství* apod. v denících hlavního proudu nenajdeme; ukazují na konspirační narativ tajných skupin, nebezpečí dominance USA ve světě či odklon od křesťanských hodnot v rámci západní civilizace.

Část analýz se zaměřuje na diskurzní obraz konkrétních témat. Obraz Ruska a Putina je např. v textech antisystémových webů překvapivě dobře odvoditelný od gramatických kategorií těchto jmen. Když se zaměříme na to, v jakých pádech se slova *Rusko* a *Putin* vyskytují v textech české verze Sputniku v roce 2015 a srovnáme to s jejich fungováním v běžné domácí žurnalistice, zjistíme, že *Rusko* se překvapivě často objevuje ve 3. pádu (dativ), který tradičně označuje toho, komu něco dáváme nebo děláme. Pokud se na výskyty v dativu podíváme blíže, zjistíme, že se nadměrně používají ve spojitosti s předložkami *proti* a *vůči* (*Rusku*). Vyvstává z toho obraz Ruska jako oběti, které je činěno příkoří a která se musí bránit. Komplementární obrázek naznačuje gramatický profil jména ruského prezidenta. *Putin* se objevuje častěji, než bychom čekali, v 1. pádě, tedy v pádě podmětu. To značí, že Putin je ve Sputnik News portrétován jako ten, kdo oprávněně koná ve prospěch Ruska (oběti), a není tedy ve vleku událostí (jako jiní politici, na které jsme se také podívali, např. tehdejší prezident Ukrajiny Petro Porošenko). Příznačné je, že identické strategie můžeme identifikovat i v projevu Vladimíra Putina z 21. února, který byl předzvěstí invaze na Ukrajinu.

Interpretace v kontextu

Už z těchto zjištění nicméně vysvítá, že klíčovou roli při interpretaci hraje kontext. V této souvislosti je pozoruhodné, že nezřídka narazíme na slova, která jsou prominentní jak v antisystémových médiích, tak v mainstreamu, přitom rozdíl je v diskurzním rámci, do něhož jsou zasazena. Pro takové případy používáme data-miningovou techniku známou jako Market Basket Analysis (MBA). Jak její název napovídá, jedná se o metodu vyvinutou původně pro marketingové účely a jejím cílem je identifikovat asociace mezi nakupovanými položkami (když si zákazník koupí mouku a máslo, je pravděpodobné, že bude chtít i vejce). Namísto košíku si dosadíme text, položky v něm nahradíme prominentními slovy a můžeme zjišťovat, do jaké míry spolu souvisí jednotlivá témata.

Tímto způsobem můžeme porovnávat asociativní pole různých slov v mainstreamových a antisystémových médiích. Nepřekvapí v tomto srovnání (data z léta 2020), že EU má v hlavním proudu asociace s vrcholnými českými politiky a institucemi (*Babiš, Česko, premiér, vláda* atp.), zatímco antisystém vykresluje EU v souvislosti se slovy jako *sankce, Rusko, náš, národ, soběstačnost, dluh* apod. Obdobně slovo Rusko je v mainstreamu viděno v geopolitických souvislostech (*americký, Bělorusko, Kreml, USA, Putin* ap.) nebo ve světle probíhající epidemie (*nákaza, pandemie, případ, zemřít* apod.), antisystémová média obrací svoji pozornost

v souvislosti s Ruskem k tématům zcela jiným: *Dukovany, Ukrajina* (sic!), *NATO, SSSR, armáda, bezpečnost, konflikt, válka, voják, jednotka, zbraň*. Ve zpětném pohledu se interpretace těchto zjištění zdá být mnohem jednoznačnější než v roce 2020, kdy byla analýza vytvořena.

V duchu hesla Steva Bannona, který radil Donaldu Trumpovi, aby bojoval s médii tím, že je zaplaví spoustou zdánlivě nesouvisejících informací, se antisystémová média v ČR pokouší o podobný přístup. Například v době dozívající uprchlické krize (2017–2018) se v médiích stále nachází slovo *migrant* ve značně prominentní pozici, rozdíl opět nacházíme v asociacích. Pro ilustraci, jak funguje Bannonova rada, můžeme uvést, že MBA odhalila 6krát víc asociací spojených s *migrantem* v antisystémových médiích (např. naznačujících, že jde o globální konspiraci ap.) než v hlavním proudu. Zdá se, že z pohledu antisystémových médií je migraci vhodné propojit s jakýmkoli tématem, které se objeví na horizontu a které je třeba ukázat v negativním světle. Zároveň se tím prohlubuje dlouhodobý narativ o škodlivosti EU pro členské státy.

Asociace se nemusejí projevovat pouze souvislostí v textech, ale také prostou sousledností v čase. Porovnáme-li např., jakým způsobem se vyvíjí míra užití slov *chřipka* a *koronavirus* v korpusu, zjistíme, že v mainstreamu mají obě slova trend nijak nesouvisející, zatímco antisystémová platforma vykazuje silnou korelaci jejich frekvencí. To ukazuje na narativ, v němž je covidová nákaza zlehčována jako chřipka, což je závěr, který lze následnou detailnější analýzou textů některých antisystémových serverů potvrdit.

U covidu ještě zůstaneme, abychom si ukázali ještě jednu strategii – parazitování na tématu. Vakcína proti covidu byla původně především tématem mainstreamové žurnalistiky. Antisystém postupně absorbuje mainstreamové asociace, což mu pomáhá vytvářet dojem seriózního informačního zdroje, který se zajímá o aktuální téma, zároveň ale k nim přidává svoje specifické – v tomto případě se jedná o období podzimu 2020, kdy hlavním cílem antisystémových webů je taktická příprava na uvedení ruské vakcíny Sputnik V (úspěchy ruského výzkumu a jeho boje s pandemií). Diskusi o přijetí ruské vakcíny se navíc na začátku roku 2021 podaří dostat i do některých médií hlavního proudu. Tím je připravena půda pro iniciativu prezidenta Zemana ve prospěch Sputniku V, která nakonec vyústila v nahrazení Jana Blatného na pozici ministra zdravotnictví za smířlivějšího Petra Arenbergera.

Strategií a příkladů by bylo možné ukázat ještě celou řadu a minimálně stejně velká porce jich teprve čeká na odhalení a popsání. Vzhledem k tomu, že v současnosti nemáme žádný účinný nástroj pro prevenci těchto hrozeb, zdá se být explicitní poukaz na manipulativní praktiky tohoto typu jedinou jakž takž funkční obranou. Je nicméně zjevné, že nás v tomto směru čeká ještě hodně práce – nejen na univerzitách, ale zejména na školách a v osvětě. ●

→ Václav Cvrček je lingvista a bohemista, působí na Ústavu Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

→ Masako Fidler je lingvistka a bohemistka, působí na Katedře slavistických studií Brown University, USA.

Rozhovor: „Funkční agenda veřejného zdraví nemůže být postavena na charitě.“

Redakce

V rozhovoru redakce s Dagmar Vorlíček, politoložkou a expertkou na bezpečnostní studia, zabývající se společenskými, politickými a bezpečnostními aspekty nových technologií, zejména v oblasti biologické bezpečnosti a globálního zdraví, jsme pokryli širokou paletu aktuálních témat, na které nám poskytla nové úhly pohledu. Od bezpečnosti a války na Ukrajině, dezinformací až po českou veřejnou debatu: „V české debatě o ruské agresi na Ukrajině chybí širší kontext.“ Dále jsme se dotkli tématu inovací a jejich nekritického přijetí či zdravotní bezpečnosti a různých přístupů v rámci agendy veřejného zdraví. Selhala Světová zdravotnická organizace při koronavirové pandemii a proč od ní nemůžeme čekat zázraky? A proč velké množství lidí nedůvěřuje vědcům?

Na úvod bychom se rádi zeptali, čeho konkrétně se týká Váš aktuální výzkum?

Zajímá mě role vědy a technologií v bezpečnostní politice, resp. jaký je vztah vědy, bezpečnosti a fungování společnosti. V současnosti se věnuji několika výzkumným projektům, které se dotýkají biologických hrozeb a globálního zdraví. Jedním z témat je zvládání informačního chaosu v kontextu bezpečnostních krizí. Dále se zabývám netradičními aktéry, kteří se podílejí na zajišťování zdravotní bezpečnosti. To znamená, že kromě státních institucí (a v době pandemie to bylo vidět obzvláště) a různých neziskových organizací se na zvládání pandemie a zajišťování péče podíleli velkou míru i netradiční aktéři jako povstalecké skupiny nebo občanské iniciativy, v Česku třeba občané šíjící roušky. A posledním tématem je transformace výzkumu nebezpečných patogenů a jak je tento výzkum regulován, kdo se do něj zapojuje a co si od toho jako společnost slibujeme.

V českém prostředí se vede velká debata o dezinformacích, jejich podstatě a jak proti nim bojovat. Někdy se dostává do takových intencí, že jakýkoliv negativní fenomén se vysvětluje vlivem dezinformací. Jak na tuto debatu nahlížíte Vy? Česko je fascinované dezinformacemi už delší dobu. Panuje představa, že kdybychom vymýtili lži a propagandu ve veřejném prostoru a na internetu, tak bude jednodušší dojít společenského konsenzu. Mně tento přístup přijde problematický z mnoha důvodů. Za prvé předpokládá, že jsme schopni identifikovat, co jsou správné a špatné informace a ty špatné nějakým způsobem eliminovat, a za druhé to předpokládá, že když lidé budou mít ty správné informace, tak s nimi budou souznět. Zájem o různé

konspirační teorie či prostě jen jiné než mainstreamové vysvětlení světa kolem nás je ale především symptomem nedůvěry lidí ve vládu, v instituce, elity nebo i vědu.

Jak je možné nedůvěřovat vědění?

Například proto, že lidé mají s vědci či lékaři špatné zkušenosti. Ať už oni sami nebo jejich komunita. Například v USA afroamerické či hispánské komunity mají menší proočkovanosť proti kovidu, protože u nich je historicky vyšší míra nedůvěry vůči lékařům. V minulosti tyto komunity totiž byly předmětem neetických lékařských experimentů a dodnes čelí systémovému zanedbávání péče. Stejně tak spousta lidí nemá vřelý vztah k dalším veřejným institucím, jako je třeba policie. Nedůvěra ve stát se pak promítá do ochoty věřit různým antisystémovým vyprávěním, která zdůrazňují, že stát zanedbává či dokonce cíleně obelhává své obyvatele.

Může mít národní identita nebo národní narativ vliv na to, jak daná země přistupuje k dezinformacím nebo vědeckému poznání? Například v míře proočkovanosťi vedou země jako Irsko nebo Portugalsko. Většinou nás v souvislosti s nimi nenapadne jako první asociace láska k vědě nebo důvěra k institucím.

Myslím, že to nesouvisí jen se vzdělaností, ale jestli v tom státě panuje dostatečný konsenzus na většině velkých vyprávění. Země jako Finsko nebo Švédsko dlouhodobě vykazují, že jejich společnost je celkem spokojená s fungováním státu a institucí. Tím pádem, když přijde krize (jako kovid) a stát nařídí určitá opatření, tak lidé státu věří, protože s ním mají dlouhodobě dobrou zkušenost. A potom jsou země, kde panuje vůči státu nedůvěra a lidé mají každodenní zkušenost, že stát nefunguje. Když dojde

na opatření „teď se pojdte naočkovat“, tak je mnohem větší šance, že někteří lidé zpozorní a začnou přemýšlet, jestli náhodou nedostanou nějakou jinou vakcínu než ti bohatí a privilegovaní. Možná se nám to tady může zdát jako hloupé, ale v těch daných podmínkách to není nesmyslné. Nerovný přístup k veřejným statkům je něco, co tu situaci hodně definuje. Neřekla bych, že se to dá vysvětlit jenom identitou, ale identita s tím hodně souvisí – to, kolik lidí se s danou identitou ztotožňuje.

Po koronavirové pandemii se začíná ozývat silné volání po posílení mezinárodní bezpečnosti ve zdravotnických otázkách a spolupráci, ale Světová zdravotnická organizace (WHO) jako symbol této spolupráce je považována spíše za selhání. Jaké možnosti vidíte Vy?

Setkala jsem se s třemi hlavními typy kritiky vůči WHO: že reagovala příliš pomalu a pozdě vyhlásila stav nouze, že nevyužila dostatečné sdílení informací o šíření viru a genetických sekvencí nových mutací a že nezajistila větší globální solidaritu ve výrobě a distribuci vakcín. Je třeba si ale uvědomit, že WHO je relativně malá a podfinancovaná organizace, která dělá jen to, na co má mandát, a ten je velmi omezený. Její agenda je také výsledkem střetů mezi přístupy a cíli jednotlivých států, což se promítlo i do reakce na kovid.

Co je předmětem dlouhodobé kritiky WHO?

Priority WHO historicky stanovovaly zejména země globálního Severu, hlavně USA, a tedy i financování programů se odvíjelo od toho, co tyto země považovaly za zásadní. Politika globálního zdraví je tak pořád silně ovlivněná koloniální mentalitou, vůči které se země globálního Jihu snaží vymezit

„Program COVAX měl zajistit, že se vakcíny dostanou do zemí, které neměly kapacitu vakcíny vyvíjet.“

zit. Všechny tyto tenze se ukázaly v diskusi o vývoji a výrobě vakcín proti kovidu, kdy se v okamžiku globální nouze projevilo to, že bohatý Sever se předzásobil vakcínami a až poté je začal vyvážet. WHO např. spustila program COVAX, jenž měl zajistit, že se vakcíny dostanou do zemí, které neměly kapacitu vakcíny vyvíjet, ale bylo to založeno na principu charity. Tedy bohatí posílají pomoc, když mají chuť, a když se jim přestane chtít, tak nic nepošlou. Na druhou stranu byly snahy zrušit patenty na výrobu vakcín, ale to se zatím neseťkalo s úspěchem. Politika WHO je tak v zajetí těchto rozdílných zájmů, což ovlivňuje její akceschopnost.

Když se posuneme k aktuálnějším událostem, jak hodnotíte českou veřejnou debatu o ruské agresi na Ukrajině? Jak se toto téma u nás pokrývá? Je něco, na co se tu zapomíná, nebo naopak je něco, o čem se píše až moc?

Česká debata je hodně zaměřená na vojenskou analýzu: analytici sledují vývoj konfliktu a dávají ho do souvislostí, což je důležité. Co mi trochu chybí, je širší kontext. V české veřejné debatě se dlouhodobě příliš nereflektuje mezinárodní politika: když se podíváme na zprávy v televizi, tak je to prostě z velké části česká politika anebo nějaké horké kauzy ze světa, ale i ty jsou málokdy podané v nějakém širším globálním kontextu. A to je důvod, že válka na Ukrajině působí pro mnohé jako zjevení a spousta lidí má pocit, jako by snad šlo o první válečný konflikt v Evropě od druhé světové války. Přitom po celém světě probíhá spousta konfliktů, které jsou v ledasčem krvavější a složitější, ale bohužel se nedostávají do českých médií. Válka na Ukrajině nicméně postavila východní Evropu více do centra pozornosti jak v rámci Evropské unie, tak i NATO. Spojené státy se již několik let orientovaly jak ekonomicky, tak politicky více na Asii a panovala představa, že Evropa je stabilizovaná. Teď se ukazuje, že to je jinak, což ale otevírá i určité nové příležitosti.

Co bychom mohli získat z takového okna příležitostí?

Určitě je třeba si definovat, jaké jsou naše zájmy a priority v prostoru východní Evropy, kde se ukázalo, že Rusko má stále imperiální ambice, které je ochotné si vynutit silou. Proto si myslím, že je tu určitá výzva jak pro NATO, tak pro EU jak se vlastně postavit k východní Evropě. V tom je velký prostor pro aktivní zapojení východoevropských zemí, včetně České republiky. Myslím si, že

cesta premiéra Fialy společně s kolegy ze Slovinska a Polska do Kyjeva byl velmi výrazný signál a byla bych ráda, kdyby tento zájem pokračoval nejenom v symbolické, ale i v praktické rovině. To je pro Česko jedna z velkých výzev do budoucnosti: nejen kritizovat nedostatky EU či NATO, ale aktivně se podílet na vytváření jejich politiky. V této oblasti nemáme bohužel úplně silnou tradici, takže bych si přála, aby se tohle zlepšilo.

Po zahájení ruské invaze na Ukrajinu došlo ke kolapsu jakýchkoliv proruských hlasů v domácí dezinformační sféře, což je fakt, o kterém se nám v době před invazí ani nesnilo. Co ale můžeme očekávat do budoucna? Udrží se tento stav?

Dlouhodobě se uvažovalo, že šíření dezinformací má dva cíle: zlepšit vztah Čechů k Rusku a narušovat důvěru společnosti v liberální západní instituce skrz vytváření atmosféry neustálého pochybování o tom, co je vlastně pravda. Tato úvaha je postavená na představě, že tohle všechno je součástí nějaké kampaně vedené Ruskem, tedy že Rusko je tady hlavním hybatelem informačního chaosu. Spíše než dezinformace používám termín informační chaos, protože ten zahrnuje nejen cílené šíření nepravdivé zprávy, ale široké spektrum informací s nepravdivým základem. Je samozřejmě pravda, že Rusko si dlouhodobě udržuje v Česku vliv různými způsoby, mj. skrz tajné služby či některé informační weby. Do budoucna si pravděpodobně bude zkoušet podobnými metodami vylepšit svůj obraz ve světě, a to nejen v Evropě, kde to v tuto chvíli je výrazně obtížné. Zároveň je třeba si uvědomit, že velká část informačního chaosu má domácí původce. Často jsou to komerčně orientované projekty, které vydělávají na tom, že lidé rádi konzumují určitý konspirativní obsah jdoucí proti mainstreamovým elitám. Takže velká část těch tzv. dezinformačních webů nemá přímé napojení na Rusko. To je třeba oddělovat.

Když jsme u těch regionů, do jaké míry je Západ technologicky konkurenceschopný vůči svým soupeřům? Jak se k inovacím přistupuje v jiných částech světa z hlediska nejen řekněme velmocenského, ale i v rámci regionů?

Já bych to možná uvedla ještě trochu jinak. Případá mi, že pojem „inovace“ je podobně jako třeba pojem „bezpečnost“ brán v naší společnosti velmi nekriticky. Inovace jsou mnohdy chápány jako zdroj pokroku, který nám zajistí lepší budoucnost, lepší zdra-

ví a ekonomický blahobyt atd. Myslím si, že podobně jako bezpečnost je třeba se ptát, co tím tedy myslíme, co vlastně chceme inovovat? Jakým způsobem a proč to chceme inovovat? S tím právě souvisí i to, jak si často klademe otázku, jestli Západ dostatečně inovuje, jestli Evropa dostatečně inovuje ve srovnání se Spojenými státy, Čínou či dalšími. Krátká odpověď by byla: ano. Ale ta další by byla, co tím vlastně myslíme? Protože inovace může znamenat dávat peníze na vývoj rychlejších aut či online nakupování, anebo také může znamenat, že investujeme do zelených energií nebo do zkvalitňování veřejné dopravy. Podobně jako u bezpečnosti je nutné se ptát, komu mají inovace sloužit, kdo a jak to zajistí a kdo a jak o tom rozhoduje. A tím nemyslím pouze ekonomicky, ale co se snažíme vlastně zlepšit a jakou vizi fungování společnosti mají dané inovace podpořit. Myslím si, že tyto otázky je třeba si klást, když se bavíme o politice inovací.

Na Západě je to taková mantra: vydávat co nejvíce prostředků na inovace.

Důležitější je ale ptát se, k čemu dané inovace povedou. Například málokdo dnes zpochybňuje význam inovací v boji s klimatickou změnou. Pod tuto podporu se pak ale schová i řada tzv. zelených technologií, jako např. elektrických aut, která ale mají reálně minimální dopad na zpomalení klimatické změny, a navíc jsou stále dostupná jen pro bohaté. Je proto důležité kriticky zkoumat, kdo a jak definuje zájmy v oblasti výzkumu, vývoje a inovací a jestli tyto zájmy reflektují potřeby celé společnosti. Debata o inovacích a konkurenceschopnosti by se tedy neměla vést jen o objemu prostředků, ale měla by být zasazená opět do nějakého širšího kontextu. A to se velmi ukazuje např. v souvislosti s konfliktem na Ukrajině, který upevnil zájem evropských zemí investovat do bezpečnostních technologií a do obranného průmyslu. A tam si myslím, že bude třeba se velmi pečlivě ptát, nejen na jaké hrozby se připravujeme, ale i jaká je naše vize fungování evropské bezpečnosti v kontextu politické, ekonomické a technologické provázanosti dnešního světa a jak můžeme pomocí vědeckých a technických inovací reagovat na výzvy spojené se zranitelností takto vzájemně provázaného světa. ●

→ Dagmar Vorlíček je politoložka a expertka na bezpečnostní studia. Zabývá se společenskými, politickými a bezpečnostními aspekty nových technologií, zejména v oblasti biologické bezpečnosti a globálního zdraví. Má doktorát v oboru mezinárodní vztahy z Univerzity Karlovy, působila jako výzkumnice na Institut für Höhere Studien ve Vídni a nyní pracuje jako lektorka a výzkumnice na University of Sussex.

Komentář: Jak zahalování muslimských žen ovlivnilo republikánskou identitu Francie

Eva Svobodová

Zákaz burkin na jihofrancouzských plážích, zákon o tzv. separatismu zakazující státním zaměstnankyním nosit ostentativní náboženské symboly. Téma šátku a následné zákazy se v posledních 30 letech ve Francii objevují cyklicky. Snaha omezit pokrývku se dostala i do programu krajně pravicové kandidátky Le Pen, opět se neúspěšně ucházející o křeslo hlavy státu. Je dnes muslimský šátek symbolem ohrožení republikánské identity? Jaká je geneze francouzské debaty o šátcích?

— V době polských polosvobodných voleb a pádu Berlínské zdi si ke konci října 1989 Francie prožívala svou lokální kauzu. Pro událost, během níž se do veřejné debaty poprvé dostalo téma zahalování muslimských žen, se později vžil název *aféra šátku*. Ředitel školy na pařížském předměstí vyloučil ze školy tři dívky ve věku 13–14 let za to, že si odmítly sundat ve škole šátek. Pokrývka hlavy měla podle něj porušovat pravidla *laïcité* – francouzské varianty sekularismu. Ředitel, sám martinického původu, nebudil podezření, že by byl snad akt vyloučení projevem rasismu. Kauza brzy začala plnit přední stránky novin. Pokrývku hlavy tehdejších dívek (dnes bychom

ji označili jako hidžáb nebo prostě šátek) neznalí novináři označili za čádor. Tedy styl zahalení celého těla typický pro Írán, avšak na hony vzdálený pokrývce tří dívek. To nám ukazuje, jak moc se tehdejší společenská debata o islámu vztahovala k proběhnuvší islámské revoluci v Íránu.

Vyloučení dívek jako štěpení ve společnosti

Otázka, zdali dívky ze školy vyloučit, či nikoliv, dokázala rozdělit téměř všechny politické strany kromě Národní fronty Jean-Marie Le Pena. Ten ředitele školy jednoznačně podpořil, Francie je totiž podle něj součástí tisícileté křesťanské civilizace.

Tehdejší socialistický ministr školství Lionel Jospin, který v roce 2002 s Le Penem prohraje o 0,68 % soubor o postup do druhého kola prezidentských voleb, přišel s nejednoznačnou odpovědí. Sám se podle svých slov cítil být s *laïcité* a s ní související neutralitou spojený. Není třeba stavět ve škole na odívání nejrozumnější náboženské symboly. Nad to ale staví princip vyšší: „Francouzská škola musí přijmout všechny děti. Fakt, že si dívky odmítnou sundat šátek, nesmí být motivem k jejich vyloučení, nebo nepřijetí.“ Nošení šátku by ve škole zakázal, pokud ale rodiče případně dívky neustoupí, nevyloučoval by je. *Laïcité*/sekularismus byl Francií definován zákonem z roku 1905, ustano-

vyjímek oddělení státu a církve. Zákon měl především deklarovat neutrálnost státu ve věcech náboženských: nikdo nebude na základě své víry diskriminován nebo privilegiován. V průběhu *aféry šátku* ale vyvstává otázka, co přesně *laïcité* představuje na přelomu tisíciletí. Vyjma krajně pravicových aktérů totiž obě strany sporu – jak pro vyloučení, tak proti – argumentovaly právě ve jménu *laïcité*. Pokrývka hlavy se stala v průběhu kauzy symbolem nerovnosti mužů a žen. Aféra šátku je završením dekády, je symptomem širší změny probíhající během osmdesátých let, která jsou definitivním koncem *Trente glorieux*, 30 let poválečného hospodářského růstu. Francie se nachází v mezinárodním kontextu, v němž se jiné západní země dávají na cestu ekonomického liberalismu. V roce 1979 se ve Velké Británii k moci dostává Margaret Thatcher. Od roku 1983 probíhá ve Francii rozsáhlá privatizace, obyvatelstvo reálně chudne, zvyšuje se nezaměstnanost a roste obliba Národní fronty.

Ještě než do francouzské debaty o šátcích zasáhlo 11. září 2001, francouzská společnost si v průběhu devadesátých let začíná všimát předměstí velkých měst, která do té doby stála mimo pozornost politiků i novinářů. Vnímání islámu ve Francii je výrazně determinováno komplikovanou francouzsko-alžírskou historií, jež je v devadesátých letech ještě poznamenána sérií útoků alžírských islamistů. V roce 2002 v druhém kole prezidentských voleb stane Jacques Chirac proti krajně pravicovému kandidátovi Le Penovi. Rok po svém znovu zvolení ustanovuje prezident Chirac komisi Stasi, která se má zaměřit na uplatňování principu *laïcité*. I ve světle další kauzy vyloučených dívek se velká část pozornosti komise soustředí na téma šátků. Odpověď Chiraca, která je patrně odpovědí i na 11. září, je pak zákon zakazující ostentativní náboženské symboly ve francouzských školách. Chiracovi se tak podaří vypudit muslimské šátky ze škol, aniž by při tom musel sáhnout po nacionalisticko-šovinistické argumentaci Jean-Marie Le Pena. Je patrné, že *laïcité* je mnohem více součástí francouzské identity než univerzální princip.

Soukromé a veřejné: nejasná hranice francouzské debaty o šátcích

Místo, které má být vyhrazeno náboženství a partikulární identitě jednotlivce, se zdá být jasné: je jím soukromá sféra. Jediná identita přijatelná ve veřejném prostoru je ta celofrancouzská. Ve Francii se od roku 2004 objevila celá řada kauz, při níž byl oděvní paternalismus uplatňován nejen ve škole na děti, ale i na dospělé ženy. V létě 2016 se začaly objevovat zprávy o postupném zakazování burkin na pláži jihofrancouzských měst. V reakci na teroristický útok tuniského občana, který na státní svátek pádu Bastily najel do davu slavicích

občanů kamionem, se 30 francouzských obcí pomocí městských vyhlášek rozhodlo tyto plavky zakázat. Radnice nejčastěji argumentovaly zachováním veřejného pořádku. Událost se odehrávala jen rok po útoku na redakci *Charlie Hebdo*. Plavky *burkiny* zahalující celé tělo včetně vlasů navrhla australsko-libanonská návrhářka Ahe- da Zanetti v roce 2004. Její motivace byla emancipační. Chtěla umožnit plavání věřícím muslimkám, jež se do té doby na veřejnosti nekoupaly. Burkiny měly být podle Zanetti řešením problému, jak skloubit moderní západní sociální život s požadavky víry, nikoliv snahou uvrhnout ženy do nesvobody.

Odbor sporných záležitostí nakonec vyhlásku jedné z obcí zrušil. Jurisdikce pak měla sloužit pro další města. Vyhlásku starosty korsického města Sisco zakazující „přístup na pláž a koupání pro kohokoli, kdo nemá oblečení respektující dobré mravy a *laïcité*“, odbor povolil. Jedním z argumentů, proč burkiny na pláži nepatří, byl i koncept rozdělených sfér. Burkiny jakožto náboženské symboly měly patřit pouze do soukromé sféry. Při detailnějším pohledu na některé tyto kauzy je patrné, že deklarovaná hranice mezi partikulární soukromou sférou a neutrální sférou veřejnou je nejasná. Znamená to, že když žena opustí práh svého domu a její tělo se ocitne ve veřejném prostoru, je ve věci jejího odívání nadřazen veřejný zájem nad její volbu?

I vidina toho, že Emmanuel Macron může ve druhém kole prezidentských voleb opět stanout proti Marine Le Pen, ho patrně vedla v roce 2021 k návrhu zákona posilujícího respekt k zásadám republiky, o němž v médiích mluvil výlučně jako o zákonu o separatismu – navzdory tomu, že se toto slovo v zákoně ani jednou neobjeví. Tato legislativa mj. zakazuje státním zaměstnancům nosit ostentativní náboženské symboly. Upravuje ale i dlouhotrvající spor o odívání specificky maminek participujících na školních výletech.

Ve Francii je zvykem, že při školním výletě doprovází třídu i někteří rodiče. Dobrovolně, zdarma a ve svém volném čase. Po stížnostech některých rodičů, že se těchto aktivit účastní i matky s muslimským šátkem, vydal francouzský ministr školství Luc Chatel v roce 2012 oběhání, podle něhož se rodiče doprovázející děti na školních akcích stávají účastníky plnění mise veřejné služby, a tudíž nemohou nosit okázalé náboženské symboly. Školám pak ministr doporučuje tato nařízení přijmout. Když se v rámci legislativního procesu dostává zákon o tzv. separatismu do senátu, připojí k němu senátoři i dva pozměňovací návrhy. Jeden z nich zakazuje rodičům nosit na školní výlety náboženské symboly. Hranice neutrální laické školy nekončí tam kde hranice školní budovy. Každý, kdo do široce definovaného

prostoru vstoupí, se musí podříditi oděvním standardům. Ať už jde o dítě či dospělou ženu.

Vítězství exkluzivní interpretace *laïcité*

„Odmítáme, aby ve veřejném prostoru figurovaly symboly dominance jednoho pohlaví nad druhým,“ píše se v otevřeném dopise intelektuálů, požadujících na podzim 1989 zákaz nošení šátků ve veřejných školách. „Znamená to, že jsou tyto symboly dominance v soukromém prostoru tolerovatelné?“ ptají se Gaspard a Khosrokhavar v knize *Le Foulard et la République*, která jako první reaguje na aféru šátku v roce 1989. Kniha se více než na filozofické debaty soustředí na pochopení motivace žen a dívek si šátek nasadit. Od roku 1995, kdy kniha vyšla, se ve Francii objevila celá řada sociologických prací dále rozšiřující paletu motivací evropských muslimek. Jako příklad na konec zmiňme Les Hijabeuses, skupinu mladých fotbalistek, z nichž některé si přejí hrát se zakrytými vlasy. Přestože příliš nesplňují představu submisivních muslimek, tak se potýkají s tím, že Francouzská fotbalová federace v roce 2021 ženám zakázala nosit během zápasů šátek, navzdory tomu, že je toto pravidlo v rozporu s postojem organizace FIFA. Už podruhé zvolený prezident Macron se v předvolební debatě s Marine Le Pen, která navrhuje úplný zákaz šátků ve veřejném prostoru, rozčílil: „Francie se nemůže stát první zemí na světě, která zakáže šátek ve veřejném prostoru.“ Jak se ale objevilo na twitteru Hijabeuses, Francie již je zemí, která šátek na několika místech zakazuje, kromě škol také při sportovních utkáních, což sám Macron podporuje.

Pro liberála Macrona se zdá být pokus vytlačit z veřejného prostoru šátky jako takové nepřijatelný. Zápal, s nímž se ale snaží vypudit šátky z „posvátných“ míst republiky, ukazuje, jak moc jsou muslimské šátky v rozporu s jeho interpretací republikánské identity. Úsilí omezit nošení šátku se objevuje v posledních desetiletích v řadě evropských zemí. Francie se ale liší tím, že jsou tyto zákazy často posvěceny ze strany veřejných institucí. Šátky se navíc stávají centrem politické debaty. Liší se jen intenzita odmítání šátků podle postavení aktéra v rámci politického spektra. Na pozadí debaty o šátcích se odehrává debata o významu *laïcité* a republikánských hodnotách. V posledních letech se ale ukazuje, že ve Francii dlouhodobě vyhrává interpretace, které je spíše vylučující. ●

→ Eva Svobodová je doktorandkou politologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy zkoumající francouzskou politiku a proměnu tamního sekularismu. Pracuje také jako redaktorka publicistiky v Českém rozhlasu.

Analýza: Spory o japonskou národní identitu: vynucený pacifismus a tradiční hodnoty pod tlakem globalizace

Zdeňka P. Kyselová

Během posledních 150 let otřáslo Japonskem několik událostí, které zapříčinily rapidní proměnu identity. Westernizace země na sklonku 19. století hrála klíčovou roli ve formování politického myšlení vedoucí k ambiciózní zahraniční politice a poté k rozvoji imperialismu. Japonsko se stihlo přerodit ještě jednou v roce 1945, po konci 2. světové války. Dochází ke změně japonské národní identity i dnes, kdy se tradiční společnost v posledních letech ocitá pod tlakem rostoucí globalizace?

a expanzivní politika

Přejímání západních hodnot se na začátku 20. století stalo Japonsku osudným. Kromě rapidního ekonomického, technologického a intelektuálního rozmachu přejalo i expanzivní politiku s cílem sjednotit Asii. Po úspěších ve válce s Ruskem a Čínou byla anexe Koreje a agresivní politika vůči Číně přirozeným postupem vlády sestavené z potomků samurajské elity. Veškeré demokratické tendence japonských intelektuálů a obdivovatelů Západu roztržila idealizace rovné společnosti a obrana proletářské třídy. Protiváhou pak byl japonský nacionalismus a pocit nadřazenosti vůči ostatním asijským zemím, který vnechal císařství do boje o „osvobození Asie od západního jha“.

Když se Japonsko po vyhlášení kapitulace v roce 1945 dostalo do područí americké okupační správy, došlo k další fázi westernizace, jejímž cílem bylo vštípit Japonsku principy moderní liberální demokracie a lidských práv. Přestože někteří vítali Američany s otevřenou náručí a velkým očekáváním pozitivní změny, převládal pocit ponížení a s ním spojená hierarchická situace, v níž byl Západ, resp. USA, opět vysoko nad Japonskem. Jedním z klíčových momentů transformace Japonska byla promulgace ústavy, jejímž sepsáním byl po několika nezdařených pokusech japonské vlády pověřen americký tým. Pro Japonsko však text představoval kontroverzní dokument hned z několika důvodů, přičemž dva hlavní body – zřeknutí se práva na válku a základní lidská práva – jsou dosud součástí diskuse o tom, zda se Japonsko má měnit a zda k tomu skutečně dochází.

Co se zahraniční politiky týče, do značné míry ji definuje 9. článek ústavy, který zamezuje držení veškerého válečného potenciálu a upírá právo na válku. Spolu s důrazem na obnovu ekonomiky a na bezpečnostní politiku spočívající v úzké spolupráci s USA, se později stal základem rozvíjené „pacifistické“ identity a opatrné zahraniční politiky. Interpretace článku byla ale několikrát upravena tak, aby profesionální armáda pod oficiálním názvem *Jednotky sebeobran*y mohla existovat, podílet se později na mírových misích či zajišťovat kolektivní sebeobranu. Pacifistická klauzule, která ve světě nemá obdoby, rozvířila v padesátých letech diskusi o suverenitě Japonska, jež se vyostřila později na sklonku tisíciletí.

Pacifismus se v průběhu 20. století pomalu vrýval pod kůži japonské společnosti. Když došlo k prodloužení bezpečnostní smlouvy s USA v roce 1960, pro stovky tisíc lidí, kteří v protestu vyšli do ulic Tokia, tento postup znamenal vysoké nebezpečí zavlečení do války. Během války ve Vietnamu se pacifistická identita vzdmla ještě víc, přestože se Japonsko konfliktu přímo nezúčastnilo. Vědomí, že Japonské ostrovy poskytují základny americkým jednotkám, představovalo dostatečný důvod pro další protesty. Strach z nedávné historie a vidina, že by se Japonsko opět mohlo ocitnout ve válce, byly základem toho, proč vznikl tak silný odpor k bezpečnostním konfliktům.

Pacifistická klauzule, která ve světě nemá obdoby, v padesátých letech rozvířila diskusi o suverenitě Japonska.

Druhým bodem diskuse, trvajícím až do současné doby, jsou některé články týkající se lidských práv, které způsobily rozčarování, když dostatečně nereflektovaly občanské povinnosti, a navíc zcela ignorovaly japonské tradiční hodnoty, jako je harmonie a odpovědnost. Individuální přístup k lidem znamenal značné novum, které v Japonsku neznalo obdoby. Japonská společnost dosud čerpá z konfuciánských tradic harmonie a komunitního života, jenž je dle prореformních japonských politiků narušován současným zněním kapitoly o lidských právech.

Japonské tradice a zborcení iluzí

Diskuse o mírové politice a pasivní účasti na řešení globálních problémů dostala nový rozměr s pádem železné opony a válkou v Perském zálivu. Bipolární uspořádání, díky němuž se mohlo Japonsko skrývat za zády USA, bylo u konce. V průběhu devadesátých let se postupně začaly odkrývat hrozby týkající se bezprostředně Japonska. Současně se země ocitla pod nátlakem aliančních partnerů, jimž finanční podpora ve válce v Zálivu ze strany Japonska přestala stačit a začali vyžadovat aktivní zapojení v konfliktu.

Vláda tak na začátku devadesátých let umožnila jednotkám sebeobran účast v mírových operacích, i přes značné pochybnosti ústavních odborníků a vyhraněnou společenskou náladu. Otázka suverenity a toho, zda je Japonsko „normální“, pokud si upírá možnost aktivně se podílet na řešení globálních problémů, tak opět rozvířila debatu o ústavní reformě. Jak může Japonsko aktivně usilovat o celosvětový mír – což je jedna z hlavních tezí celé japonské ústavy, pokud bude jen přihlížet se založenými rukama? Pro většinu autorů návrhů ústavní reformy v poslední dekádě 20. století bylo vyškrtnutí 9. článku naprostou samozřejmostí. Umožněním aktivní účasti v mírových operacích však japonská reakce na proměnu světového uspořádání zdaleka neskončila. Během vlády Šinzóa Abeho v letech 2012–2020 došlo k nejzásadnějšímu posunu směrem k „normalizaci“, která v očích bývalého premiéra měla spočívat nejen v proaktivní zahraniční a bezpečnostní politice, ale i v hodnotové změně ve společnosti.

Návrat silného Japonska, zdravý patriotismus a narovnání pochroumané národní hrdosti představovaly hlavní teze Abeho administrativy, jež však zároveň poukazovaly na nekonzistenci premiérových tvrzení. Přestože jeho záměrem bylo postupovat směrem do budoucnosti a nevěnovat zbytečně pozornost událostem, které se staly před sedmdesáti lety, současně věřil v návrat k respektu vůči tradičním japonským hodnotám.

Snahy o přerod národní identity jsou velmi dobře rozeznatelné v návrhu ústavní reformy z pera Li-

Genderová, rasová a menšinová diskriminace je však dosud poměrně běžným jevem, který do velké míry souvisí s kolektivistickým charakterem společnosti.

berálně demokratické strany z roku 2012, na kterém se Abe podílel. Odstranění zákazu válečného potenciálu nebylo nikterak překvapivé. Naproti tomu navrhované úpravy v preambuli a v kapitole o lidských právech a svobodách byly až pozoruhodně revizionistické. Vedle vyžadovaného respektu k tradicím a hodnotám své místo v preambuli našlo také ustanovení o státní hymně a vlajce vycházejícího slunce, která je dosud neodmyslitelnou součástí diskurzu o období imperiálního Japonska. Podle návrhu strany by měl z ústavy zmizet článek o garanci základních lidských práv. Naopak z návrhu vyznívá, že svoboda projevu by mohla být omezena tehdy, pokud by se jednalo o aktivity spojené s „ohrožením veřejného zájmu“. Strana tento návrh komentovala slovy, že lidská práva by měla odrážet historii a tradice země.

Politika proaktivního míru

Ačkoli se návrh na ústavní revizi nesetkal s očekávaným nadšením, bývalému premiérovi se přesto podařilo prosadit změnu, díky níž došlo alespoň k částečné reinterpetaci 9. článku. Od roku 2016 se japonské jednotky sebeobrany mohou podílet na kolektivní sebeobraně. Jinými slovy – mohou jednat v případě, kdy dojde k napadení spojenecké země, a je přitom ohrožena japonská suverenita či občané Japonska. Celá tato „politika proaktivního míru“ se však potýkala s masovými protesty i s otázkami souvisejícími s ústavností nové legislativy. Statisíce lidí vyšly do ulic s transparenty nesoucí hesla jako „braňme ústavu“ a „nechceme válku“.

Abeho úsilí transformovat společnost a zahraniční politiku tak, aby „pacifistickou“ národní identitu nahradila opět hrdost, nepadlo tak docela na úrodnou půdu. Alespoň ne v takových intencích, jaké si Abe představoval. Jeho snaha přesvědčit národ, aby se přestal hrbit, spočívala mj. i v revizionistickém přístupu k historii. Abe silně podporoval používání nové učebnice dějepisu, která masakr v Nankingu označuje za „incident“ a podle níž druhou čínsko-japonskou válku vyprovokoval Čankajšek. Jen nepatrné procento základních a středních škol se ale skutečně rozhodlo podle nové učebnice vyučovat. Ani průzkumy veřejného mínění, jež každoročně v Den ústavy Japonska zajišťují hlavní zpravodajské kanály, neukazují žádné velké přesvědčení o tom, že by měl být odstraněn 9. článek z ústavy.

Pokud dochází ke změně japonské národní identity, pak je to změna zatím spíš marginální a velmi pozvolná. Japonská společnost dosud vykazuje znaky konfuciánských tradic, ať už jde o har-

monii v rámci kolektivu, silný pocit hierarchie, pěstovaný již od školního věku, nebo o postoj ke genderové rovnosti. Tato skutečnost se s novou poválečnou ústavou, kladoucí důraz na respekt k jednotlivci, příliš nezměnila. Stále více Japonců sice v současnosti podporuje stejnopohlavní sňatky, ale genderová, rasová a menšinová diskriminace je dosud poměrně běžným jevem, který do velké míry souvisí s kolektivistickým charakterem společnosti. Abeho představa ideální společnosti nicméně přesahovala japonskou konzervativnost v apelu na rodinné tradice, a především na úctu ke státu, jeho historii a národním symbolům.

Většina obyvatel zároveň nepovažuje za prioritní ústavu jakkoli reformovat, a pokud, pak je důvodem převážně nejasný výklad a matoucí pravidla pro použití válečného potenciálu. Příčinou k vlažnému postoji vůči posilování pravomocí japonských ozbrojených sil v zahraničí se zdá být nedostatečné porozumění její skutečné roli a jistá spokojenost v bezpečném stínu USA. Přestože mladší generace dnes začíná rozumět faktu, že Japonsko se dosud až příliš spoléhalo na svého západního partnera, velká část Japonců dosud věří v nekonečný ochranný štít. Pro většinu společnosti by však odstranění 9. článku ústavy znamenalo automaticky válečný stav. Zdá se, že běžní Japonci dosud zaměňovali bezpečnostní spolupráci za agresi.

Ruská invaze na Ukrajinu ale může poskytnout dobrý motiv pro výraznější změnu v úvahách o pacifismu a bezpečnosti. Současná vláda premiéra Fumia Kišidy zaujala překvapivě asertivní postoj vůči ruské agresi, a to bez delšího otálení. Situace na Ukrajině ukázala, že se Japonsko nemůže spoléhat na bezpečnostní záruky ze zahraničí, pokud se samo nezasadí o posílení vlastních obranných kapacit. To si uvědomuje stále větší počet obyvatel. Podle posledních průzkumů zhruba dvě třetiny z nich totiž souhlasí s navýšením rozpočtu na obranu. Desítky dobrovolníků se také připojily k mezinárodní legii na Ukrajině v boji proti Rusku. Současná válka na Ukrajině se tak stává v Japonsku důvodem pro změnu perspektivy boje za celosvětový mír. ●

→ Zdeňka P. Kyselová je doktorandkou Katedry asijských studií na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a zabývá se japonskou domácí a zahraniční politikou a mezinárodními vztahy ve východní Asii.

Analýza: Klimatická politika a kanadská národní identita: od kanadské ropy jakožto etického a demokratického zdroje po prioritizaci ochrany klimatu

Magdalena Fiřtová

Otázky ochrany klimatu se stávají celospolečenským předmětem diskuse i v mezinárodních vztazích. Je proto zajímavé zkoumat, jak v Kanadě, která je mnohými vnímána jako symbol nezměrných přírodních krás a bohatství, s tématem klimatické změny politici pracují. Tento článek se pokusí analyzovat, jak se různé koncepty identity prosazovaly do klimatického diskurzu dvou posledních kanadských premiérů: Justina Trudeaua a jeho konzervativního předchůdce Stephena Harpera (2006–2015).

Konflikt identit

Identita je v tomto textu chápána jako dynamický diskurzivní proces, utvářený ve vztahu nebo v diferenciaci od druhého (viz Lene Hansen, *Security as Practice*, 2006). Dle průzkumu veřejného mínění Ipsos v roce 2017 se nejvíce Kanadčanů shodlo na tom, že kanadská příroda, krajina a severské klima jsou nejlepší charakteristikou Kanady. „Pravý sever, silný a svobodný“ v textu kanadské hymny, vyobrazení polárního medvěda nebo losa karibu na kanadských mincích potvrzují význam přírody pro národní identitu země. Významná kanadská malířská skupina tzv. Sedma (*Group of Seven*) je známá svým spe-

Ropa a zemní plyn přispívají k celkovým kanadským exportům ve výši 15 %.

cifickým nezkrotným a divokým vyobrazováním krajiny. J. Berland popsala tento aspekt severské divočiny jako jediný jistý znak kanadské identity, který Kanadu odděluje od Velké Británie i USA. G. Richard zdůrazňuje, že v období dvacátých let 20. století, kdy Sedma byla na vrcholu své tvorby, se probouzel silný kanadský nacionalismus a ochrana přírody byla nahlížena jako symbol utváření a sjednocování identity. Tato volba se zcela záměrně distancovala od otázek plurality a jazykové různorodosti, jež hrozily rodící se identitu nového národa oslabovat a rozdělovat.

Na druhou stranu je nutné připomenout, že rozvoj kanadské ekonomiky byl od koloniálních dob postaven na „vytěžování divočiny“, odkud putovaly nerostné suroviny do Evropy, dnes do USA. Těžko překonatelnou ekonomickou závislost rozvoje ekonomiky Kanady na vývozu nerostných surovin popsal ve své klasické práci kanadský politický ekonom Harold Innis v roce 1933 a řada jeho argumentů je platných dodnes, i když Kanada nevyváží bobří kožešiny, ale ropu a zemní plyn. Ropa a zemní plyn přispívají k celkovým kanadským exportům ve výši 15 %, přičemž tento podíl posledních 30 let narůstá, 99 % z nich míří do USA.

Tento konflikt identit je dnes hlavním jádrem problému klimatické politiky Kanady rozdělující jednotlivé regiony země. Těžba ropy z vysoce nekonvenčního zdroje tzv. ropných nebo hanlivě též asfaltových písků v provinciích Alberta a Saskatchewan se stala od devadesátých let 20. století dynamickým a výnosným zdrojem ekonomického růstu nejen těchto dvou provincií. Její produkce je však devastující pro životní prostředí a krajinu a produkuje rekordně vysoké množství emisí oxidu uhličitého a metanu. Pro Alberťany ale ztělesňuje výjimečný průkopnický přístup, „americkou hranici“ a oficiální dokumenty definují ropu jako životně důležitý zdroj obživy a národního rozvoje. Podle mapy veřejného mínění Yaleovy univerzity z roku 2018 se Kanadčané zásadně regionálně liší ve svých postojích ke klimatické změně a v obavě

z jejich důsledků pro jejich osobní životy i budoucnost země. Zatímco respondenti z provincií Britská Kolumbie, Québec, Ontario a atlantických provincií se důsledků obávají a jsou ochotni nést i náklady, v prérýjních provinciích s Albertou na pomyslném posledním místě jsou v této otázce nejméně angažovaní či znepokojení.

V neposlední řadě v konfliktu zaznívá i hlas původních obyvatel, pro něž je vztah k půdě a přírodě hluboce zakořeněnou součástí identity. Jejich pohled se nejčastěji konceptualizuje v diskurzu anti-koloniální kritiky asfaltových písků jakožto symbolu pokračujícího koloniálního nastavení západního přístupu k vykořisťování přírody, tedy neudržitelného modelu zabírání tradiční domorodé půdy k ekonomickému vytěžování. Právě oni nejčastěji již teď musí nést přímé důsledky environmentálního znečištění v podobě zdravotních problémů, přístupu k pitné vodě či sociálním problémům spojeným s těžbou.

Klimatická vs. zahraniční politika

Kanadským dvěma hlavním politickým stranám bývalo po většinu 20. století přezdíváno Tydlidýn a Tydlidum pro jejich orientaci na středověho voliče s minimálními rozdíly. Mezinárodní politika ochrany klimatu je ukázkou toho, co lze označit jako Kanadou vyzdvihovaný nadstranický konsenzus liberálního internacionalismu. Od sedmdesátých let se všechny vlády, progresivně konzervativní či liberální, snažily pracovat na tom, aby Kanada v oblasti ochrany klimatu patřila k důležitým hráčům a hybatelům na multilaterální úrovni. Mezinárodní konference o měnící se atmosféře uskutečněná v Torontu v roce 1988 byla první mezinárodní klimatickou konferencí, která přivedla ke společnému stolu politiky a vědce a vedla k ustanovení Mezivládního panelu pro změnu klimatu (IPCC). Devadesátá léta přinesla přijetí pokrokového *Zeleného plánu* progresivně-konzervativní vlády Briana Mulroneho, což mu vyneslo označení „nejzelenější premiér“. Vláda Jeana Chrétiena podpořila boj s globálním oteplováním, deklarovala snižování emisí skleníkových plynů a ratifikovala v roce 2002 Kjótský protokol, čímž se chtěla odlišit od USA a získat kredit mezinárodního lídra v ochraně klimatu.

Harper, který stanul v čele Konzervativní strany Kanady (nově teď bez přídomku progresivní), a od roku 2006 i v čele vlády, se rozhodl kanadskou zahraniční politiku vymanit z vazeb na liberálně orientované hodnoty. Jeho voličský mandát byl nejsilnější právě v provincii Alberta. Harper předvedl obrat z lidskoprávní multilaterální orientace směrem ke konzervativnímu narativu orientovanému na trh a podporu kanadských ekonomických zájmů. Upřednostnil politiku rozvoje těžby ropných písků a kladl si za cíl vytvořit z Kanady energetickou velmoc 21. století. Vláda proto obětovala multilaterální závazky na redukci uhlíkových plynů z Kjótského protokolu, když z něj v roce 2011 odstoupila s odůvodněním, že pro kanadskou klimatickou politiku by bylo příliš ekonomicky riskantní nenásledovat amerického příkladu (Harperova vláda závazky na snižování emisí CO₂ sladila s americkými).

Byť mezinárodně závazná dohoda z Kjóta nebyla pro americký Senát přijatelná, Obamova administrativa se snažila alespoň pomocí exekutivních nařízení klimatickou agendu posouvat. Odmítla tak výstavbu ropovodu Keystone XL, jenž byl vnímán jako klíčový pro navýšení kapacit pro přepravu ropy z Alberta do amerických rafinérií v Texasu (pozn.: Obamou zastavené povolení pro výstavbu bylo obnoveno Donaldem Trumpem a opětovně zrušeno Joe Bidenem). Podpora energetických zájmů, konkrétně podpora soukromých kanadských těžebních společností, se dostala do popředí i v oblasti Harperovy rozvojové zahraniční pomoci. Dle oficiálních dokumentů Kanadská zahraniční rozvojová agentura (CIDA) v letech 2008–2013 (rok, kdy byla agentura zrušena) naplňovala svůj mandát snižovat chudobu pomocí podpory ve 30 zemích světa v přímé návaznosti na kanadské ekonomické zájmy, a to často specificky právě kanadských těžebních společností. Konečně i čínsko-kanadské vztahy zaznamenaly díky potenciálu vývozu kanadských nerostných surovin na čínský trh zásadní obrát, umlčely někdejší linii kanadské kritiky porušování lidských práv v Číně, a otevřely cestu čínským přímým investicím do ropných písků.

Priorita rozvoje ropných písků byla podpořena novým konzervativním narativem a rámováním kanadské ropy jako „etického a demokratického“ zdroje „kontinentální energetické bezpečnosti“. Kampaň obratně používala tradiční rétoriku ochrany lidských práv a prosazování rovnosti žen, kterou měly ropné písky, oproti ropě z Blízkého východu, garantovat. Uznávaný indiánský akademik G. Coulthard, autor koloniální kritiky *Red Skin White Masks*, k tomu dodává, že „vláda tím předstírá, že požírá naši půdy je etickou odpovědí na nepřátelskou geopolitiku“. Tento rámcovací obrát se stal běžnou součástí veřejných projevů řady ministrů Harperovy vlády a asocioval těžbu přírodních zdrojů s kanadským ekonomickým nacionalismem.

Trudeauův návrat klimatického liberálního internacionalismu

Liberální lídr Justin Trudeau po podzimních volbách v roce 2015 ve vítězném projevu deklaroval, že „Kanada je zpět“, což znovu zopakoval na pařížské klimatické konferenci s dodatkem, že „jsme tady, abychom pomohli“. Tato slova měla znamenat návrat k tradici liberálního internacionalismu. Kanada překvapila oznámením navýšením podpory pro rozvíjející se země ve výši 2,6 mld. kanadských dolarů na pět let (oproti 300 mil. slíbených S. Harperem) s tím, že všechny země mají právo na rozvoj založený na přístupu k čistým technologiím. Oproti Harperově přístupu Trudeauova vláda zvolila rámování politiky ochrany klimatu nikoli v kontrastu s kanadskými národními ekonomickými zájmy, ale jako příležitost pro ekonomický růst: „Nelze mít silnou ekonomiku bez zdravého životního prostředí.“ Klimatická agenda se stala explicitní součástí mandátu řady ministrů liberálního kabinetu. V prosinci 2016 federální vláda představila klíčový Celokanadský rámec k číslu růstu a klimatické změně (PCF) zavádějící federální zpoplatnění emisí uhlíku, či zavazující

provincie k zavedení vlastního systému do roku 2018 (pozn.: V roce 2022 byla stanovena národní referenční cena na úrovni 50 dolarů na tunu CO₂).

Reálná implementace tohoto rámce a celkové klimatické agendy však tvrdě narážela na federální uspořádání a pravomoci provincií v otázce využívání přírodních zdrojů. Většina odpůrců argumentuje tím, že příliš ambiciózní politika a vysoká uhlíková daň významně poškozují ekonomické zájmy, že tedy Kanada nemůže být lídrem v této oblasti, pokud nechce podkopat kanadské vývozy, a může pouze přebírat a sladovat cenovou uhlíkovou politiku s politikou USA, kam většina vývozu směruje. Hlavní část emisí skleníkových plynů je totiž produkována sektorem těžby ropy a zemního plynu, které jsou určené na vývoz. J. Trudeau se paradoxně, klimatickým cílům navzdory, pokoušel vyvažovat ambiciózní klimatickou agendu odkupem ropovodu TMX či souhlasem s budováním terminálů na zkapalněný plyn proto, aby zcela nepodryl významný sektor ekonomiky založené na těžbě fosilních paliv tvořící v případě Alberta až 18 % HDP.

Zpráva kanadského kontrolního úřadu publikovaná v roce 2022 dokládá, že se kanadské vládě prozatím nedaří naplňovat své mezinárodní závazky: „Od roku 2005 emise z těžby ropy a zemního plynu vzrostly o 20 %, což bylo pouze částečně kompenzováno pozitivními výsledky dekarbonizace elektrické sítě a těžkého průmyslu.“ Dle britské zprávy Carbon Brief z roku 2021 s 1,5% podílem na světové produkci CO₂, Kanada zaujímá 10. místo v celosvětovém žebříčku, zatímco Spojené státy zaujaly 2. místo. V emisích na obyvatele (1,751 tun CO₂ na osobu a rok) se Kanada pohybuje na nejhorším, prvním místě před Spojenými státy, které jsou i v této metrice druhé.

Tato krátká analýza mohla pouze stručně nastínit hlavní odlišné znaky obou premiérů v přístupu ke klimatické politice. Harperova prioritizace rozvoje těžebního sektoru na úkor ochrany klimatu ubrala Kanadě devět cenných let, stimulovala investice, které mají dlouhodobou setrvačnost, a legitimizovala závislost na vývozu fosilních surovin jako přijatelný cíl zahraniční politiky. Premiér Trudeau navzdory odhodlání prosazovat klimatickou ochranu jako nadřazenou hodnotu kanadské zahraniční politiky musí v domácí politice čelit obtížně překonatelným problémům regionálních konfliktů, jež reálnou implementaci mitigačních a adaptačních opatření brzdí či přímo znemožňují. V neposlední řadě z analýzy vyplývá význam vnějšího omezení ze strany USA. Bez koordinace kanadských klimatických řešení s americkými jsou dopady jakékoli domácí politiky kanadské vlády těžko prosaditelné. Ačkoli tak rétoricky Kanada slovy Trudeaua touží v této oblasti „převzít novou vedoucí úlohu v mezinárodním měřítku“, její reálný dosah je prakticky zanedbatelný. ●

→ Magdalena Fiřtová působí jako pedagožka a výzkumná pracovnice Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.

Komentář: Srbsko: euroskeptická kandidátská země Evropské unie s proruským sentimentem

Mikhail Pashkevich

Pravoslavné balkánské státy, zvláště země jako Srbsko a do jisté míry i Bulharsko, zůstávají rozkročené mezi oficiálním kurzem směřujícím k evropské integraci a přetrvávající náklonností části obyvatelstva k Rusku. Proruské sympatie příliš neovlivnil ani začátek ruské agrese na Ukrajině. Zdánlivě nejjednodušším řešením pro EU by bylo požadovat od Srbska jakožto kandidátské země nastavení politických priorit. Jenže v této rovině se EU střetává s ruskou konkurencí sázející na specifické chápání srbské identity. Konkrétně na tu její verzi, která se Moskvě nejvíc hodí.

———— Nejednoznačná a váhající pozice vůči ruské agresi na Ukrajinu přináší srbskému prezidentovi Alexandru Vučićovi a jeho straně jen potíže a výčitky, a to i ze strany Ruska. V situaci, kdy Moskva hodnotí každý krok partnerů optikou „kdo nejde s námi, jde proti nám“, hlasování Bělehradu pro vyloučení Ruska z Rady pro lidská práva OSN vyvolalo velkou nespokojenost ruského establishmentu. Nicméně by bylo chybou v tomto rozhodnutí hledat dalekosáhlejší proměny postoje. Pouhé politické převálcování Bělehradu, jak můžeme hlasování číst, nepřinese skutečné změny nálad voličské

základny, a tudíž nebude mít za výsledek kýžený odklon od Ruska. Vučić, který byl nedávno zvolen podruhé do úřadu, a jeho Srbská pokroková strana jsou totiž jen ztělesněním představ panujících ve společnosti. Velká část narativů této vlády je proevropská pouze z nevyhnutelnosti a vždy je směrem k voličům provázena rétorikou tvrdého zastávání národních priorit, územní integrity, přátelství s Ruskem, Čínou a jinými, nezápadními partnery. Takový praktický přístup snadno nachází porozumění v Moskvě.

Evropská unie vs. Rusko

Jak už tomu často bývá, zastánců EU je víc, než se může zdát, avšak rozhodně méně než v jiných státech západního Balkánu. Dle výzkumu think tanku BiEPAG se v loňském roce pro vstup Srbska do EU vyslovilo jen 53 % Srbů, přičemž se toto číslo od roku 2017 příliš nemění. Pro porovnání v roce 2009 tato podpora byla 73 %. První covidový rok 2020 zaznamenal pád podpory dokonce pod 50 %, což analytici BiEPAG vysvětlují tehdejšími silnými antievropským narativem, který rezonoval v srbské společnosti. Zajímavé srovnání rovněž poskytuje

Srbsko se stalo euroskeptikem už ve fázi kandidátské země.

Makedonie, která po Srbsku zaznamenává druhou nejnižší podporu vstupu do EU v regionu. Vyjádřeno čísly: členství v EU podporuje 79 % Makedonců.

Výzkumy srbského ministerstva pro evropskou integraci ukazují postoj Srbů v ještě jiném světle: na otázku „Co nejvíc komplikuje vstup Srbska do EU?“ se zvýšila podpora odpovědi „Unijní politika neustálého podmiňování a vydírání“ z 29 % v roce 2019 na 52 % v roce 2021. Srbsko se stalo euroskeptikem už ve fázi kandidátské země. Nejnovější výzkumy veřejného mínění prováděné společností IPSOS ukázaly, že poprvé se v podobných výzkumech zastánci EU ocitli v menšině: pro vstup do EU je 35 %, proti 44 %. Jako hlavní důvod se uvádí právě tlak EU ohledně zavedení sankcí vůči Rusku.

Další, a zcela očekávaný problém, je srbská percepce současné války na Ukrajině skrze porovnání se svou vlastní nedávnou minulostí, a sice s bombardováním Jugoslávie z roku 1999. Ačkoliv paralela bombardování NATO Srbska 1999 a ruské agrese 2022 trpí problematickostí jakýchkoli historických paralel, pocit křivdy, který byl tlumen 22 let, se zase probouzí. Rozhořčení Srbů je tím větší, čím větší je celoevropská vlna podpory Ukrajiny. Prezident Vučić tyto pocity vyjádřil, když v odpovědi na volání po solidaritě s Ukrajinou ještě těsně před válkou (v reakci na ruské uznání nezávislosti luhanského a doněckého separatistického regionu) kontroval: nejdřív ať Zelensky odsoudí agresi NATO vůči Srbsku v roce 1999, pak budeme jednat věcně. Nutno však podotknout, že mnozí v Srbsku si vzpomněli na aktivní pozici Ukrajiny proti bombardová-

Problematická minulost, kterou se opájíme

V tom smyslu může být překvapením, že tím flexibilnějším partnerem Srbska je Rusko, a ne EU. Srbsko je pravděpodobně až výjimečným případem, kde Rusko během posledního desetiletí vsadilo více na soft-power. Přičemž se nejedná pouze o aktivity ruských organizací na Balkáně, i když i ty jsou dávno a dobře zmapované. Ruští analytici a novináři, především kolem projektu Balkanist, totiž cíleně „prodávají“ Vučiče zpětně samotnému Rusku jakožto ideálního partnera. I proto zastávají kompromisní stanovisko. Ve svém nedávném, v podstatě programovém textu, který vyšel v ruské *Nezavisimoj gazete* 20. 4. 2022, Jekaterina Entina, Nikita Bondarev a sám zakladatel Balkanistu Oleg Bondarenko (o němž se dříve hovořilo jakožto o blízkém spolupracovníkovi kremelského ideologa Vjačeslava Surkova především v „ukrajinských“ projektech) volají po větší shovívavosti k Bělehradu: „...žádný jiný národ na světě neměl takovou radost s našeho obrození a zesíleného hlasu jako Srbové. Žádný jiný národ na světě teď nevěří v nás a naše vítězství jako Srbové. Obrození Ruska zvelebují Srby v jejich vlastních očích. Naše vítězství je jejich možnost být hrdý na sebe [...] podpora Srbů v různé historické okamžiky byla pro nás emotivně velmi důležitá. Stvrzuje to postavení Ruska jako zvláštní civilizace v Evropě.“ Autoři tohoto prohlášení varují ruskou společnost, že případný vynucený příklon Bělehradu k Moskvě může ve výsledku vyvolat regionální intervence NATO na Balkáně, což vyprovokuje nevyhnutelnou reakci Moskvy. Docela čitelná aluze na rok 1914.

stereotypů na cizí identitu. Jako když pirátský europoslanec Mikuláš Peksa ve svém facebookovém příspěvku (24. 3. 2022) týkajícím se jeho návštěvy Bělehradu vyjádřil svoje překvapení nad užitím cyrilice: „Ale že se situace nemá příliš měnit, naznačují předvolební plakáty vládní strany i hlavní opozice – mnoho azbuky, národních trikolor, málo myšlenek jak dál.“ Cyrilice (navíc nesprávně označovaná jako azbuka) se v textu zmiňuje několikrát a vždy v pejorativním smyslu. Že důraz musí být kladen na věcnou stránku, např. na rozvoj vzdělávání, psal ostatně i srbský osvícenec Dositej Obradović ještě na konci 18. století: *Knihy, bratři, knihy, ne zvonky a vlahky!* Jenže pro Srby cyrilice není zvonek. Škatulkování této původní abecedy srbského národa do jakési negativní patriarchální, ba proruské kategorie člověkem zvenku rozhodně není nejšťastnější počín.

Politická instrumentalizace dějin a identity je skutečně nezbytným elementem politického života na celém Balkánu, nejen v Srbsku. Nicméně svádět všechno pouze na historickou tradici je stejně neproduktivní jako zcela ignorovat minulost. Identita není něco neproměnlivého. Proruský sentiment není neměnná danost stejně tak jako jí není prosrbský sentiment v Rusku, jenž zase zesílil po roce 1999. Předtím se o podporu bratrských národů zajímali jen váleční dobrovolníci. Nezáměr srbského politického vedení o podporu Ukrajiny může vyvolávat rozhořčení, ale pouze ukazuje absenci těsnějších vzájemných kulturních a ekonomických vazeb mezi východními sousedy EU. To však ale neznamená, že se s tím nedá nic dělat. Postsovětská východní Evropa potřebuje skutečnou přízeň Balkánu ne méně než tu ze strany EU. Absence vzájemné propojenosti by se totiž později projevila i v případě úspěšného vstupu států z obou regionů do EU. Společná ne-láska ke třetí straně ale nemůže být dlouhodobě udržitelná. Řešením by mohl být větší rozvoj horizontálních vztahů mezi státy Východního partnerství a západního Balkánu. Zůstává otázkou, co by mohlo být jejich konkrétním obsahem. Je ale jasné, že bez skutečné velkých mezistátních projektů podpořených EU, které by vrátily energii a přinesly požadavky po nové politice do těchto regionů, se to neobejde. Na pouhých desetiletí trvajících rozhovorech o vstupu do EU proevropský smýšlející část toho regionu neobstojí. Pokud do EU nelze vstoupit, je třeba aby EU přišla do regionu sama. Bez toho evropský narativ bude prohrávat boj s dějinami. ●

Vučić: ať Zelensky nejdřív odsoudí agresi NATO v roce 1999.

ní Jugoslávie v roce 1999 a její důslednost ve věci podpory teritoriální integrity Srbska (ve smyslu, že Kosovo je součástí Srbska).

Zmíněná rusofilská část srbské populace je ve své – dá se říct – až skoro bezpodminečné lásce ochotna odpustit Rusku prakticky cokoliv. O to víc je složité přesvědčit někoho o závažnosti ruských válečných zločinů v zemi, kde doposud napanuje společenský konsenzus ohledně hodnocení vlastní minulosti a aktivně se odmítají vlastní válečné zločiny z devadesátých let.

Rusové zde v podstatě sázejí na část rusko-srbských dějin, která jim nejvíce vyhovuje z hlediska vlastních cílů. Přitom záměrně opomíjejí epizody jako např. roztržka Stalina a Tita a pozdější nestandardní vztahy Jugoslávie a SSSR, stejně jako období devadesátých a nultých let, kdy Rusové odmítli Srbsku pomoci. Až tedy na to, že ve zmíněném textu označují Srby za malé Rusy, vidíme snad nejflexibilnější koncept toho, co mohlo Rusko někomu nabídnout. Pokud ruští politologové nabízejí Rusům možnost vcítit se do srbské situace, v EU můžeme pozorovat opačné příklady přenášení svých

→ Mikhail Pashkevich je balkanista. Působí jako doktorand Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

Analýza: Jihoafrická identita včera a dnes: složitá cesta k „duhovému národu“

Otakar Hulec

Identifikace Jihoafričanů se svým „novým“ státem po roce 1994 je spleť kombinace etnické, politické, hospodářské a demografické situace. Nicméně Jihoafričané se považují za občany státu i národa bez ohledu na svou etnickou příslušnost. U mnohých stále převládá velmi pozitivní vztah k myšlence „duhového národa“, kterou společně prosadili Nelson Mandela a arcibiskup Desmond Tutu. Dnešní politická a hospodářská situace ovšem u mnohých z nich tuto náklonnost k této představě zeslabila.

———— Jde o zcela přirozený a pochopitelný jev vyplývající z poměrně dlouhého časového odstupu od oněch závažných změn ze začátku devadesátých let. Přispívá k tomu hlavně ekonomická situace, která dnes není v Jihoafrické republice nejlepší. K pochopení rozmanitosti etnického složení dnešní jihoafrické populace a z ní vycházejícího pocitu sounáležitosti je nezbytné vrátit se do minulosti.

Etnická rozmanitost Jihoafrické republiky

Původním obyvatelstvem celé rozsáhlé oblasti byli Křováci a Hotentoti (dnes nazýváni Sanové a KhoiKhoiové). Ti první byli sběrači divoce rostoucích plodin a lovci drobné zvěře. Neměli trvalé osady, přespávali za křovisky, aby se chránili před nočním studeným větrem, a další den pokračovali v putování krajinou. Proto se jim říkalo bušmeni (buš = nízké keře, křoví). Žili převážně v jihozápadní části dnešní jižní Afriky, v současných provinciích Západní a Severní Kapsko. Společně s nimi obývali tuto část afrického kontinentu i Hotentoti, kteří se od Křováků nelišili barvou pleti, ale hlavně tím, že chovali dobytek. Byli pastevci, kteří si stavěli z kůlů a kůží zvířat stanové příbytky, v nich přežívali, dokud nebyly pastviny spaseny. Dnes se obě malá a vymírající uskupení společně nazývají Khoisané. Hovoří podobnými jazyky, charakteristickými množstvím mlaskavek.

Do jižní Afriky přicházeli později noví obyvatelé ze západní Afriky z oblasti kolem Čadského jezera. Byli to Bantuové černé barvy pleti a byli nejen pastevci dobytka, ale už i zemědělci. Usazovali se na půdě a pastvinách po dobu, kdy byly úrodné, pak se přemísťovali východním a jižním směrem. Další migrační vlny tohoto bantusky hovořícího obyvatelstva postupně osídlily rozsáhlé severovýchodní části dnešní Jižní Afriky v úrodném a dobře zavlažovaném pásu rozkládajícím se mezi pobřežím Indického oceánu a vysokým pohořím Dračích hor na západě.

KhoiKhoiové byli první, kdo se na nejjižnějšíм pobřeží poprvé setkali s evropskými bělochy-námořníky snažícími se najít cestu do Indie obeplutím afrického kontinentu. S černošským (bantuským) obyvatelstvem se tyto mořeplavci setkali až na východním pobřeží Indického oceánu. Navázání námořního spojení Evropy a Orientu si vyžádalo založení obchodních stanic pro námořníky a v roce 1652 jedna taková vznikla v Kapské zátce. Založili ji Holanďané a od té doby se zde rychle navyšoval počet bělochů, kteří začali pěstovat dobytek a posléze zakládat rozsáhlé zemědělské farmy v blízkém i vzdálenějším vnitrozemí, aby byl dostatek čerstvých potravin pro námořní posádky. Byli to holanďští farmáři – Búrové. Později sem přicházelo mnoho dalších kolonistů, Francouzi, Němci a Angličané. Ti poslední pak na začátku 19. století násilně vojensky obsadili území Kapska. Brzy získali mocenskou nadvládu nejen nad Búry, hovořícími starou holanďštinou, z které se později vyvinula afrikánština (afrikaans), ale i nad černošským obyvatelstvem na severovýchod od Kapského Města. Hranicí mezi bělošskou oblastí a těmito černošskými zemědělci byla na severovýchodě řeka Kei. Začalo zde docházet k častým vo-

jenským srážkám poté, co búrští i angličtí farmáři rozšiřovali své pastviny a začali obdělávat zemědělskou půdu na úkor domorodců. Ti se bránili, ale technologická převaha Evropanů brzy slavila „úspěch“. Evropané začali najímat černé Afričany na práce v dolech a na svých farmách. Kolonisté považovali původní jihoafrické obyvatele žluté i černé pleti za podřadné bytosti. To byl počátek rasových předsudků, nenávisti, ale i podvědomého strachu, který se postupem času přeměnil ve státní doktrínu rasismu a rasové segregace.

Diamanty a búrská válka

Devatenácté století přineslo závažné změny v uspořádání místní evropské společnosti. Zákaz obchodu s otroky a posléze i zákaz otrocké práce v Jižní Africe vyvolal u holandských farmářů velmi silný odpor vůči britské správě a vedl k masovému stěhování na sever do vnitrozemí. Navíc nález diamantů a zlata ve vnitrozemí Jižní Afriky vyhrotilo už tak napjaté vztahy mezi holandskými a britskými kolonisty. Britské v té době vedl magnát Cecil Rhodes, který se svou nově vzniklou obchodní společností nejen ovládl těžbu diamantů a zlata, ale stal se na čas i nejvyšším politickým představitelem kolonie. To vše vedlo až k dlouhé a krvavé anglo-búrské válce na přelomu 19. a 20. století. Vyhrocení vztahů obou evropských kolonistů tehdy dosáhlo vrcholu. Svou roli sehrálo i jazykové povědomí a dlouhodobý spor o to, který z jazyků má být jazykem oficiálním.

Stěhování Búrů na sever a výboje britských kolonistů severovýchodním směrem znamenalo zvýšené napětí mezi nimi a místním černošským obyvatelstvem. Hlavně v severovýchodní části vznikl silný odpor místních etnik a pod vedením některých náčelníků to vedlo v první polovině 19. století k vytvoření silné říše KwaZulu, která se dostala do několika vážných střetů s búrskými i britskými vojenskými silami. Nakonec podlehla vojenské převaze. V severovýchodní části země pak vznikla první černošská rezervace Zuluů, avšak nežili zde jen Zuluové, ale i část jimi dříve podrobených sousedních etnik. Na jih odtud převažovalo početné etnikum Xhosů. V polovině století se někteří náčelníci, hlavně Suthů a Svazijců, rozhodli ze strachu před „zotročením“ ze strany Afrikánců požádat Brity o ochranu a vytvořily se tak dva britské protektoráty Basutos (dnes Lesotho) a Svazijsko (dnes Eswatini). Oba nyní tvoří samostatné státní útvary, obklíčené ovšem ze všech stran jihoafrickým územím a ekonomicky na něm zcela závislé. V čele obou zemí stojí monarchové. Počet obyvatelstva v každém z nich jen mírně převyšuje jeden milion.

Brzy se po skončení zmíněné války vytvořila po dohodě Búrů a Britů Jihoafrická unie. V čele ní se pak střídaly vlády s búrskými (afrikánskými)

Britské osadníky vedl magnát Cecil Rhodes, který se stal na čas i nejvyšším politickým představitelem kolonie.

či anglickými představiteli. V té době, nejvíc pod afrikánskými vládami, vzrůstala snaha zavést co nejpřísnější opatření vůči černošskému obyvatelstvu. Mnoho nových zákonů určovalo postavení černošské většiny v téměř všech oblastech občanského života. Tato rasová diskriminace vyvrcholila po volbách z roku 1948, v nichž zvítězila afrikánská Národní strana. V padesátých letech pak začala vláda přijímat nové zákony, které utužovaly rasovou segregaci a daly vznik politické doktríně zvané *apartheid*. Ta se lišila od pouhé rasové segregace tím, že jihoafrické obyvatelstvo bylo rozděleno do čtyř „rasových“ skupin (běloši, černoši, míšenci/barevní a Indové). Pro černošské obyvatelstvo měly být v blízké budoucnosti vytvořeny vlastní nezávislé státy. Rychlý spád tato myšlenka nabrala po vyhlášení Jihoafrické republiky v roce 1961 za vlády prezidentů Hendrika Verwoerda a Johanna Vorstera. Oba byli nejtvrdšími zastánci *apartheidu*. Pro černošské obyvatelstvo, kterého v té době bylo podle odhadů asi třicet milionů, bylo na začátku sedmdesátých let utvořeno devět samosprávných domovin neboli bantustanů. Ty byly územně roztrženy, mezi nimi zůstala velká území s bělošskými farmami na neúrodnější půdě. Navíc nebyla etnicky jednotná. Ostatní území, mnohonásobně větší než území všech domovin dohromady, bylo určeno jen pro mnohem méně početné bělochy. Jen v Transkei, Ciskei, Bophuthatswaně a Vendě se uskutečnilo přání jihoafrické vlády, aby přijaly „úplnou nezávislost“. Žádný stát světa včetně všech dosud osamostatněných afrických zemí je ovšem právně neuznal, kromě vlády samotné Jihoafrické republiky.

Dědictví rasové politiky apartheidu

Dědictví rasové politiky se do určité míry projevilo i v jednáních po roce 1990 o novém uspořádání společného státu. Čtyři roky trvalo, než se podařilo sepsat novou ústavu, která by vyhovovala představitelům „starých pořádků“ na jedné straně a černošských politických stran na straně druhé. Těmi byly hlavně Africký národní kongres v čele s Nelsonem Mandelou, propuštěným po 30 letech z vězení, a Svobodná strana Inkatha Mangosuthu Butheleziho. Kromě nich se podíli na moci dožadovala i jiná seskupení s velmi radikálními požadavky. Vyjednávání ovlivňovalo několik důležitých parametrů. Jedním z nich byl počet obyvatel: černých Afričanů byla tehdy převažující většina (asi 79 %), bělochů jen 9 %, stejně jako míšenců; indického obyvatelstva bylo jen 3,5 %. Bílí obyvatelé chtěli prosadit, aby byla ústavou chráněna bělošská menšina, a dokonce aby mohl v rámci nové Jihoafrické republiky vzniknout samostatný bělošský stát Volkstaat. Ten sice oficiálně nevznikl, ale později ho někteří Afrikánci vytvořili na vlastním soukromém pozemku. Nazvali ho Orania a zakázali do něho vstup černým Afričanům. Je to spíš jihoafrická rarita, podobně jako jedna sou-

kromá přírodní rezervace, do níž bělošský majitel pozval několik rodin Sanů, aby tam žily a návštěvníci měli možnost seznámit se nejen s africkou zvěří, ale i „tradičním životem“ původních lidí (!).

Vyjednávání v letech 1990–1994 mezi vládou v čele s prezidentem de Klerkem a představiteli černošských politických organizací bylo nejen dlouhé, ale bylo dokonce provázeno vyprovokovanými násilnostmi mezi zuluskými a xhoskými obyvateli ze segregovaných ubytoven. Nešlo o etnický konflikt, ale konflikt politický. Nakonec se jednání s dosavadní bělošskou vládou zdařilo díky charizmatickému Nelsonu Mandelovi a hlavněmu vyjednávači za černošskou většinu právníku Cyrilu Ramaphosovi. Byla přijata nová ústava, jejíž součástí se stala Listina práv a svobod zajišťující soužití a možnosti pro všechny občany bez rozdílu barvy pleti, rasy, třídy, náboženského vyznání, ekonomických příležitostí a rovnost pohlaví. Podle jejího znění se dá říci, že se podařilo vytvořit jednotný národní stát, a to i díky vyhlášení programu „národního usmíření a následného odpuštění“. Napomohlo tomu vytvoření Komise pravdy a usmíření, do jejíhož čela se postavil arcibiskup Desmond Tutu. Vznikl takzvaný jihoafrický „duhový“ národ.

Od té doby je Jihoafrická republika rozdělena do devíti správních provincií bez ohledu na

dosavadní etnické dělení země. Všechny mají vlastní volenou místní samosprávu. Neobvyklá je jazyková situace: v zemi existuje jedenáct úředních jazyků, z nichž angličtina je považována za lingua franca. Afrikánština (afrikaans) je naopak považována jen za jeden z „místních“ jazyků vedle devíti jazyků černošského obyvatelstva. Jazykem isiZulu hovoří 23 % populace, isiXhosa (16 %), afrikaans (13,5 %), angličtinou 10 (%), seSotho sa Leboa 9 (%), seTswana (8 %), seSotho (8 %), xiTsonga (4,5 %), siSwati (2,5 %), tsiVenda (2,5 %) a isiNdebele (2 %). Mnozí Jihoafričané ale běžně hovoří několika jazyky, kromě jiného kvůli smíšeným manželstvím a dlouholetému trvalému pobytu mimo „kmenovou“ příslušnost. Tato struktura a historie soužití napomáhá, aby se etnické problémy ve větším množství neobjevovaly. Převyšují je problémy ekonomické, hlavně vzrůstající nezaměstnanost mezi mladými Afričany. Politické napětí sice v zemi vzrůstá před každými volbami, zvláště parlamentními. Ty se budou konat v roce 2024 a zřejmě rozhodnou, zda zůstane i nadále nejsilnější a tudíž „vládní“ stranou Africký národní kongres, který je stále víc považován za zdroj neskutečně vysoké korupce a následně špatné ekonomické situace. Ať dopadnou tyto volby jakkoliv, nebude to mít, doufejme, vliv na identitu Jihoafričanů jakožto jednotného národa, která se navzdory všem politickým i ekonomickým problémům zdá vyřešená. ●

V zemi existuje jedenáct úředních jazyků, z nichž angličtina je považována za lingua franca.

→ Otakar Hulec je historik Afriky, bývalý vědecký pracovník Orientálního ústavu Akademie věd ČR.

Recenze: Vzдорující demokracie: rozcestí a proměny současného Turecka

Kristýna Kučerová

Erik Siegl je jedním z předních českých odborníků na Turecko. V Turecku působil jako diplomat a oblastí se dlouhodobě zabývá. V knize *Vzdorující demokracie: rozcestí a proměny současného Turecka* (NLN, 2020) přibližuje současný vývoj Turecka a zasazuje do širšího kontextu změny, kterými tato země a její společnost prošly.

— Jedním z cílů knihy je, jak sám autor předesílá, postavit do popředí různé perspektivy, které se v turecké společnosti objevují, a objasnit z čeho pramení. Zaměřuje se primárně na období po nástupu Strany spravedlnosti a rozvoje (AKP) k moci, nicméně vhodně připomíná i události starší. Kniha je rozčleněna do tematických kapitol dle faktorů ovlivňujících vývoj. Erik Siegl v předkládané publikaci bohatě urychluje své

znalosti a léta zkušeností, kniha je psána čtivě a dokáže zaujmout i laického čtenáře s povšechným povědomím o dění v zemi. Množství faktů a precizní analýza ji zároveň pozvedávají nad úroveň běžné publicistiky.

Siegl nás provází turbulentním vývojem moderního Turecka pod vládou AKP a dnes již prezidenta Recepta Tayyipa Erdoğana a boří mýty, které o zemi panují. Nebývalý úspěch

AKP v prvních volbách dává do kontextu ekonomické situace v zemi i nastavení volebního a politického systému. Ukazuje, jak muž, který je dnes často prezentován zkratkovitě pouze jako autokrat utužující vlastní moc, dokázal v počátcích své kariéry umně spolupracovat i s reformní částí politického spektra. Upozorňuje, že podíl na úspěchu AKP mělo i masivní zapojení žen, které se osvědčily v osobní voleb-

Kniha je bravurní v zasazení zdánlivě překvapivých událostí do kontextu.

ní kampani „od dveří ke dveřím“, a zmiňuje i řadu pozitivních kroků z počátku působení Erdoğan a AKP. Zatímco Siegl připomíná čtenáři období vzestupu AKP k moci, nastává reflektor na okamžiky, v nichž reformy začaly zbrzdovat a systém pomalu ztrácel svou alespoň zdánlivě prodemokratickou dynamiku. Aniž by Erdoğanovo jednání jakkoli obhajoval, ukazuje však autor i dřívější systémové nedostatky, jako např. problémy v soudnictví, zvýšenou kontrolu médií apod. Erdoğan jich nicméně, spíše než by je vyřešil, nakonec taktéž zneužívá.

Jedním z hlavních přínosů knihy je však bezesporu výše zmíněné představení hlavních dělicích linií ve společnosti. Siegl vyvrací zažitý mýtus, že se jedná (pouze) o linii mezi sekularisty a islamisty, spíše je dnes hlavním bodem kontroverze osoba Erdoğan, resp. styl jeho vládnutí. Dnešnímu tureckému prezidentovi věnuje autor celou kapitolu nazvanou „Osobnostní črta vládce“, v níž přibližuje, jak Erdoğan formoval jeho původ a zkušenosti v rané politické kariéře. Publikace objasňuje osobní charakteristiky Erdoğan a nepochybné úspěchy jeho i AKP, které mu zajistily poměrně širokou voličskou základnu. Zároveň sleduje, jak se z něj s postupem času stala vysoce kontroverzní osobnost, jež nesmířitelně dělí národ. Kniha se neomezuje jen na analýzu Erdoğan, popř. strany AKP, ale přibližuje i situaci ve společnosti, kde není mimořádné, když je strana součástí osobní identity. Siegl dále objasňuje přítomnost místy až vyhroceného nacionalismu. Obojí vysvětluje, proč se lidé tak zdánlivě snadno dělí do nesmířitelných táborů. Ukazuje rovněž, jak právě počátky AKP, v nichž dominovala snaha o zlepšení životní úrovně, nahradila opět polarizační rétorika a jaký to má dopad.

Kurdská menšina a vztahy majoritní společnosti s ní jsou dalším tématem, které se prolíná celou knihou. Jedná se o nesmírně složitou problematiku silně ovlivňující i dnešní politiku. Autor se jí nijak nevyhýbá, naopak, v relevantních pasážích kapitol se k otázkám týkajícím se Kurdů, prokurdské politické strany HDP (Lidové demokratická strana), ale i militantní organizace PKK (Strany kurdských pracujících) vrací. (Ne)ochota spolupracovat s kurdskými zástup-

ci měla zásadní vliv v klíčových momentech současného vývoje, a jak Siegl sám zdůrazňuje, strana HDP již jednou byla a má potenciál se opět stát jazyčkem na politických vahách. Existuje zde i značný zahraničněpolitický přesah, jak autor do detailu vysvětluje v pasážích věnovaných Sýrii, kde se věnuje kurdským milicím YPG (Lidové obranné jednotky) v Sýrii a vztahu mezi vývojem v Sýrii a situací Kurdů v Turecku. Je jasné, že na omezeném rozsahu přiblížit veškerá specifika této problematiky není možné. Bylo by ale praktičtější tomuto tématu věnovat i samostatnou kapitolu. Tak tomu bylo např. v kapitole „Minulost, která není historií“, která se z velké části věnuje uchopení masakrů Arménů, sporům o v Turecku tabuizované označení těchto událostí za genocidu, a především nemožnosti kritické diskuse.

Siegl se nevyhýbá ani neúspěšnému pokusu o puč 15. 8. 2016 a především dalekosáhlým důsledkům této události. Zřiká se ale snahy kriticky toto dění zhodnotit. Dle vlastních slov se pouze snaží shrnout okolnosti a kontext. Přes pečlivou snahu o objektivitu je volba jazyka v očividném kontrastu k autorem deklarovanému pouhému předložení faktů – viz např. název kapitoly „Krvavý 15. červenec a jeho dlouhý stín“. Autor nás však děním suverénně provází a rekapituluje nepochybně fakta. Zároveň předkládá hypotézy a argumenty i protiargumenty o pozadí této události. Dálek toho, aby vynášel soudy nad tím, co se onoho dne odehrálo, dokáže přesto zachytit vývoj v zemi, který k 15. červenci směřoval, i důsledky, které tento den měl. Připomíná též puče v moderní historii země. Značný prostor věnuje i představení Gülenova hnutí a vztahu, jenž mělo s AKP a Erdoğanem, než došlo k rozkolu obou uskupení. Následně vykresluje to nejzásadnější – jak se 15. červenec a následný výjimečný stav a stíhání tisíců osob podepsaly nejen na tureckém politickém systému, ale především na turecké společnosti a obecné atmosféře panující ve společnosti.

Věren členění knihy do kapitol dle faktorů ovlivňujících vývoj se autor kromě systematické analýzy vzestupu AKP a Erdoğan a dění před a po 15. červenci věnuje také

několika dalším samostatným tématům, které však dění v zemi neméně ovlivňují. Jedná se např. o syrské uprchlíky a jejich přijetí („Syrané mezi integrací, vyčleněním a nejistým návratem“), ale i o ekonomiku a širší dopady jejích výkyvů („Dopovaný růst a jeho cena“). Právě otázka vlivu ekonomického vývoje na dění v zemi se v knize neustále vrací. Ukazuje se totiž, že je třeba odhlédnout od analýzy čistě politické a dění umístit i do kontextu aktuální situace ekonomické, na kterou společnost citlivě reaguje. Siegl se zároveň zamýšlí nad dopadem čistek v akademické sféře („Spasí učitelé národ?“), což je problém, který má potenciál zemi negativně ovlivnit ještě dlouho v budoucnosti, a předkládá i analýzu zahraničněpolitickou (viz např. „Spojenec, rival nebo ‚frenemy‘“, „Turecko v Evropě“).

Členění do kapitol podle jednotlivých faktorů usnadňuje orientaci v textu a umožňuje se opakovaně vracet k vybraným pasážím. V první polovině knihy text zdánlivě navazuje a graduje až k představení událostí kolem pokusu o puč. Následující kapitoly již přímo nesouvisí a věnují se např. syrským uprchlíkům či ekonomickému vývoji a celou publikaci pak uzavírá kapitola o turecké diaspoře. Autor tímto způsobem pokrývá široké spektrum témat, nicméně pokud čtete knihu „jedním dechem“, v této druhé části se ztrácí jakási vnitřní dynamika. Deklarovaným cílem knihy je však podpořit informovanější diskusi a tohoto cíle nepochybně dosahuje. Jelikož autor sám je zkušeným odborníkem, je cítit pouze jisté tápání, jaké množství znalostí má ideální čtenář publikace mít, nebo jaké množství faktů je nezbytné uvést. Kniha je nicméně bravurní právě v tom hlavním, oč usiluje, a to je zasazení zdánlivě překvapivých událostí do kontextu, díky kterému se toto zdání překvapivosti ztrácí a vývoj v zemi se najednou zdá sice místy zlo- movým, ale dobře pochopitelným. Autor nám předkládá barvitou mozaiku, z níž skládá celistvý dynamický obraz moderního tureckého vývoje. Zatímco v podání některých jiných autorů je tento obraz impresionismem, Siegl věnuje detailní pozornost jednotlivým kamínkům ve skladačce i tomu, jak jsou vzájemně spojené. Po přečtení jeho publikace má tak i zkušenější čtenář pocit, že pronikl o něco hlouběji do dění v zemi. Zároveň však kniha vysvětluje i některé základní momenty dostatečně čtivě na to, aby oslovila i laického čtenáře a pomohla tak, jak v úvodu předese- sílá, prohloubit informovanou diskusi. Ta je jistě zapotřebí, zvláště proto, že role Turecka bude i do budoucna nezanedbatelná. ●

Po přečtení publikace má i zkušenější čtenář pocit, že pronikl o něco hlouběji do dění v zemi.

→ Siegl, Erik: Vzdušný demokracie: rozcestí a proměny současného Turecka. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2020. 154 stran.

Mezinárodní politika 2/2022 (druhé číslo ze čtyř)

Vydal: Ústav mezinárodních vztahů, v.v.i.

Šéfredaktor: Tereza Soušková

Ředitel ÚMV: Ondřej Ditrych

Oddělení správy a služeb ÚMV: Jiří Mach

Korektury: Vladimír Trojánek

Sazba: Vladislav Kapelkin

Design: publikum.design

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50, Praha 1

Registrováno MK ČR E 5210

Výtisk je neprodejný.

